

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра психології

УДК 159.942:159.953-053.6

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-педагогічного факультету

_____ доц. Інна САВИЦЬКА
(підпис)

“ ___ ” _____ 2024 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри психології

_____ доц. Ірина МАРТИНЮК
(підпис)

“ ___ ” _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Психологічні умови розвитку емоційного інтелекту у старшому дошкільному віці»

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма – Психологія

Орієнтація освітньої програми – освітньо–професійна

Гарант освітньої програми

доктор психол. наук, професор
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ Віталій ШМАРГУН
(підпис)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

кандидат психол. наук, доцент
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ Оксана ОЛІЙНИК
(підпис) (ПІБ)

Виконала

_____ (підпис)

Яна ПРОХОРЕНКО
(ПІБ студента)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ЙОГО РОЗВИТКУ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	6
1.1. Емоційний інтелект як предмет психологічного дослідження.....	6
1.2. Особливості психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку.....	14
1.3. Психологічні умови розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку.....	18
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	30
2.1. Організація емпіричного дослідження психологічних умов розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку	30
2.2. Дослідження особливостей емоційного інтелекту старших дошкільників.....	34
2.3. Вивчення психологічних умов розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.....	37
Висновки до розділу 2	42
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	44
3.1. Організаційні засади розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку.....	44
3.2. Експериментальна програма розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку	49
3.3. Динаміка розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників.....	55
Висновки до розділу 3.....	62
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Кожна людина прагне досягти успіху, а батьки – щоб їхні діти досягали успіхів. Більшість дорослих вважають, що ключем до успіху є високий рівень інтелекту. Це призвело до зростання попиту на освітні послуги, спрямовані на ранній інтелектуальний розвиток дітей. Батьки прагнуть навчити дитину читати, писати та опанувати іноземні мови ще з раннього віку, вважаючи це запорукою майбутніх досягнень. Однак надмірне акцентування на інтелектуальному розвитку може спричинити негативний вплив на емоційну сферу дитини. Брак емоційної взаємодії, який стає характерним для сучасних стосунків між батьками та дітьми, може спричинити у дітей так звану емоційну глухоту. Вчена О. Половіна описує емоційну глухоту як нездатність до емпатії та реакції на емоції інших, що виникає через байдужість близького оточення.

У дошкільному віці дитина починає самостійно пізнавати складний світ стосунків, і досвід, набутий в цей період, значною мірою залежить від батьків та педагогів дошкільних установ. У старшому дошкільному віці діти починають оцінювати свої моральні якості, усвідомлювати та відрізняти емоційні стани. Їхня самостійність і здатність до критичної самооцінки зростає. Діти звертають увагу на ті риси поведінки своїх ровесників і себе, які оцінюються оточуючими та впливають на їхнє положення в колективі. У цей період дошкільники частіше більш об'єктивно оцінюють інших, ніж самих себе.

Прискорений темп життя, зростання стресових факторів, посилення конкуренції та відповідальності, а також нестача можливостей для своєчасного відпочинку призводять до збільшення емоційного навантаження, що викликає шкідливі для здоров'я стресові реакції. Часто нездатність контролювати та розпізнавати власні емоції пов'язана зі слабким розвитком емоційного інтелекту.

Проблема емоційного інтелекту активно досліджувалася зарубіжними вченими, такими як Дж. Блок, Х. Вейсінгер, Д. Гоулман, Д. Карузо, Дж. Мейер,

Г. Орме, П. Селовей, Д. Слайтер, Р. Стернберг та іншими. У вітчизняній психології цей феномен вивчали Т. П. Березовська, О. І. Власова, Н. В. Килимига, Е. Л. Носенко, А. С. Петровська, М.М. Шпак та інші.

Проте, ця тема досі залишається недостатньо дослідженою, що робить актуальним вивчення розвитку емоційного інтелекту у дошкільнят.

Об'єктом дослідження виступає емоційний інтелект старших дошкільників.

Предмет дослідження – психологічні умови розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення психологічних умов для розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільнят.

Гіпотеза дослідження: розвиток мислення та самосвідомості позитивно впливають на формування емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічної літератури щодо поняття емоційного інтелекту.
2. Емпірично дослідити психологічні умови розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку.
3. Проаналізувати результати проведеного емпіричного дослідження.
4. Розробити експериментальну програму розвитку емоційного інтелекту для дітей старшого дошкільного віку.
5. Апробувати ефективність експериментальної програми розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників.

Методи дослідження. Для досягнення намічених цілей і вирішення поставлених завдань використовувався комплекс методів наукового дослідження: *теоретичні* - аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, порівняння, систематизація; *емпіричні* - методика «Емоційна ідентифікація» (О. І. Ізотова, О. В. Нікіфоров, 2004) (для дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту, його особливостей та складових у дітей старшого дошкільного віку),

Методика визначення стану сформованості активної я-концепції (О.П.Таран), Проектні методики Гудінаф-Харріса («Малюнок людини»), «Класифікація предметів»; *математико-статистичні* - методи описової статистики. Статистичне опрацювання даних здійснювалося за допомогою стандартних пакетів програми MS Excel.

Експериментальна база дослідження: дослідна робота здійснювала на базі мережі дитячих центрів Mr.Leader (м.Київ, м.Вінниця, с.Петропавлівська Борщагівка).

Теоретична значущість дослідження: полягає в поглибленні та розширенні знань про психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку.

Практична значущість дослідження: розроблено й апробовано експериментальну програму спрямовану на розвиток емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку; можливість застосування отриманих даних в розробці корекційно-розвивальних програм для роботи дитячого психолога в закладі дошкільної освіти; проведено апробацію дослідження: взяла участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Майбутнє психології в умовах сучасної України», Всеукраїнській студентській конференції «Фестиваль психологічної науки» та підготувала за темою дослідження 2 наукові тези.

Структура роботи: робота розміщена на 85 сторінках, складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ЙОГО РОЗВИТКУ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1. Емоційний інтелект як предмет психологічного дослідження

Феномен «емоційного інтелекту» проявився у сфері психологічної науки завдяки дослідженням таких науковців як І. Андреев, Г. Березюк, Г. Гарскова, Е. Носенко, Д. Люсін, О. Чебикін, Ю. Черножук, Д. Гоулмен, Дж. Майєр, П. Саловей, Д. Карузо, Г. Орме та інші. Цей концепт досліджується через призму ключового терміну «емоції», які визначаються як психічні стани і процеси, що відображають непряме, ситуативне сприйняття життєвих явищ, що виникає з їх відношення до потреб суб'єкта [35, с. 61].

Поняття «емоційний інтелект» з'явилося в 1960-х роках, а вже в 1983 році Г. Гарднер випустив модель інтелекту, в якій виділяв міжособистісний та внутрішньо-особистісний інтелект. Згодом, в 1988 р. Р. Бар вперше ввів поняття «емоційний коефіцієнт – EQ».

В 1990 році Пітер Саловей та Джон Мейєр опублікували статтю «Емоційний інтелект», в якій описали його як вид соціального інтелекту, що включає здатність розуміти не лише власні емоції, а й емоції інших людей та використовувати їх для розв'язання проблем, пов'язаних із стосунками та мотивацією [6, с.20].

П. Саловей та Дж. Майєр вперше застосували поняття емоційного інтелекту для вимірювання рівня розвитку таких людських якостей, як самосвідомість, самоконтроль, мотивація, емпатія, навички спілкування та здатність до побудови взаєморозуміння з іншими. Згідно з їх концепцією, емоційний інтелект включає групу ментальних здібностей, які сприяють розумінню та усвідомленню власних емоцій і емоцій оточуючих [35, с. 55].

В свою чергу, вивчаючи емоційний інтелект, Дж. Мейєр виділив п'ять етапів його розвитку: у період з 1900 до 1969 року дослідження емоційного

інтелекту були індивідуалізованими; з 1970 до 1989 року основна увага вчених була зосереджена на когнітивних та інтелектуальних процесах; з 1990 по 1993 рік, емоційний інтелект став об'єктом психологічних досліджень; з 1994 до 1997 року емоційний інтелект став популярним напрямком досліджень; з 1998 року і до нашого часу, спостерігається прояснення сутності цього явища [35, с. 63].

Дж. Мейер та П. Селовей визначили принципи теорії емоційного інтелекту, які включають такі характеристики, як емпатія, усвідомленість, рівновага та відповідальність. Емпатія є основою емоційного інтелекту, оскільки вона передбачає здатність відчувати та розуміти емоції інших людей, співпереживати їхні переживання і відчуття.

Усвідомлення своїх почуттів є важливою частиною емоційного інтелекту. Щоб зберігати свій емоційний стан, потрібно мати компетентність у розпізнаванні і прийнятті як продуктивних, так і непродуктивних емоцій. Важливо вміти відокремлювати їх у потрібний момент, коли вони можуть бути корисними.

За визначенням авторів, емоційний інтелект означає здатність розпізнавати емоції у себе та інших, а також використовувати їх у процесі прийняття рішень. Структура емоційного інтелекту, яку розробили П. Селовей та Дж. Майер, включає кілька взаємопов'язаних навичок: розпізнавання емоцій: вміння сприймати та розпізнавати емоції, виражати їх, відрізнити їх від імітації та реальних почуттів; використання емоцій для підвищення ефективності мислення: емоції можуть служити засобом зосередження уваги на важливих подіях та допомагати у вирішенні проблем. Їх також можна використовувати для аналізу змін настрою та різних точок зору; розуміння емоцій: уміння розглядати емоційні комплекси, відчувати переходи від однієї емоції до іншої; керування емоціями: контроль та зниження інтенсивності негативних емоцій, їх розпізнавання та управління ними [44, с. 116].

В свою чергу, Д. Гоулман надає власне визначення емоційного інтелекту, описуючи його як «здатність розуміти свої та чужі емоції для мотивації себе та інших, а також для ефективного керування емоціями в самотності та взаємодії з

іншими». Емоційний інтелект відображає взаємодію емоцій і інтелекту, що є унікальним перетином обох процесів [21].

Ці компоненти включають в себе розуміння власних емоцій, контроль над ними, вміння мотивувати себе, розуміння емоцій інших людей та навички соціальної взаємодії [10, с. 472].

Д. Гоулман прийшов до висновку, що рівень емоційного інтелекту може зростати протягом життя людини, а цей процес є неперервним. Люди набувають досвіду в управлінні своїми емоціями, краще розуміють мотиви своїх дій та розвивають співчуття та навички спілкування. Емоційний інтелект можна порівняти з поняттям «зрілості», що означає постійний процес самовдосконалення [44, с. 116].

Емоційний інтелект тісно пов'язаний з проблемою соціалізації особистості, яка включає як процес самоактуалізації через формування концепції себе, так і адаптацію до соціального середовища. Це життєвий досвід, який включає взаємозв'язок між когнітивними і афективними процесами.

Можемо стверджувати, що розвиток емоційного реагування визначає початок соціалізації та інтелектуалізацію емоцій, що впливає на формування емоційно-чуттєвого досвіду та загальну динаміку особистості, оскільки світ внутрішніх переживань індивіда є взаємопов'язаним з зовнішніми світами: суспільством, природою, космосом.

Емоційний інтелект, або EQ, є відображенням розумових здібностей, що відповідають за здорове розуміння та управління емоціями, аналогічно когнітивному IQ. Це ключовий аспект лідерства, успіху в кар'єрі, задоволення від життя та впевненості в сфері міжособистісних відносин. У світлі суспільних змін, академічний інтелект втрачає свою першочергову роль на користь здатності керувати своїми емоціями – емоційного інтелекту. Можна сказати, що кожна життєва ситуація, включаючи інтелектуальну діяльність, супроводжується певним емоційним відтінком, який підтримує нормальну функціонуючу активність організму [35, с. 69].

Д. Гоулман розглядає EQ через призму чотирьох основних аспектів: самосвідомість, самоконтроль, соціальна чутливість та керування відносинами. Кожен з цих аспектів включає ряд компетенцій, які допомагають особистості зрозуміти свої емоції, контролювати їх та взаємодіяти з іншими ефективно [35, с. 72].

Визначення Е. Носенка та Н. Ковриги та інших дослідників розглядає емоційний інтелект як важливий аспект внутрішнього світу особистості, що відображає її розуміння світу, спілкування з іншими та самосвідомість [35, с. 79].

Подібно до зарубіжних психологів, вітчизняні вчені також активно досліджують емоційний інтелект через його можливий вплив на лідерські якості. Наприклад, О. Білоконь довела, що існує зв'язок між емоційним інтелектом та стилем керівництва в організації. Лідери з високим рівнем емоційного інтелекту вміють не лише створювати позитивний психологічний клімат в колективі, а й мотивувати співробітників до виконання завдань [10, с. 472].

Вміння розуміти емоції означає, що особа може впізнавати емоції, тобто розпізнавати їх в собі чи у інших. Також вона може ідентифікувати ці емоції і надати їм словесний вираз. Крім того, вона здатна розуміти причини, що викликали ці емоції, та їхні наслідки.

Навички управління емоціями включають в себе можливість контролювати інтенсивність емоцій, зокрема, заспокоювати надмірно сильні емоції. Також особа може керувати зовнішніми виразами своїх емоцій і, за необхідності, свідомо викликати певні емоції.

Ці навички розуміння і контролювання емоцій можуть бути спрямовані як на власні емоції, так і на емоції інших людей. Отже, можна стверджувати, що емоційний інтелект має складну природу і включає в себе когнітивні здібності та особистісні характеристики. Це психічна властивість, яка формується протягом життя людини під впливом різних факторів і визначає її рівень і унікальні індивідуальні особливості [12, с. 268].

Можна виділити три ключові групи факторів, що впливають на розвиток емоційного інтелекту: когнітивні здібності, які включають швидкість та точність обробки емоційної інформації; розуміння емоцій, зокрема переконання щодо їхньої цінності та ролі як джерела інформації; та емоційні особливості, такі як стійкість до емоційних впливів, чутливість до емоцій та інші аспекти емоційного досвіду.

Модель, запропонована Д. Люсіним, вирізняється тим, що вона не враховує загальні особистісні характеристики, які можуть бути пов'язані зі здатністю розуміти та керувати емоціями. Вона акцентує лише на тих рисах, які безпосередньо впливають на рівень і специфіку емоційного інтелекту. На сучасному етапі розвитку психології дослідження у цій галузі набирають актуальності, а питання про взаємозв'язок між емоційним та інтелектуальним розвитком людини вивчається як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями.

Д. Люсін розглядає емоційний інтелект як психологічну компетенцію, що розвивається протягом усього життя під впливом різних факторів, що визначають його рівень та індивідуальні особливості. Серед цих факторів він виділяє когнітивні здібності – якість та швидкість обробки інформації, особливості емоційності, такі як емоційна чутливість та стійкість, а також уявлення про емоції. Згідно з Люсіним, здібність до осмислення емоцій дозволяє людині розпізнавати емоції, розуміти причини, які їх викликали, та наслідки, які вони можуть мати. Здібність до управління емоціями означає, що людина може контролювати свої емоції, а також керувати їх виразом навіть у певних ситуаціях, і, за необхідності, викликати потрібні емоції [23, с. 35].

Подібні погляди висловлюються у працях Д. Люсіна, К. Петридеса та А. Фернхема, де емоційний інтелект розглядається як комплексна здатність до впізнавання, розуміння та управління емоціями [9, с. 53]. Це включає не лише власні емоції суб'єкта, а й емоції інших осіб, а також здатність до емпатії, тобто здатність відчувати та зрозуміти емоційний стан іншої людини. Вони підкреслюють, що емоційний інтелект є ключовою складовою для успішної соціальної взаємодії та адаптації в сучасному світі.

Розглядаючи ці концепції, можна зазначити, що емоції проникають у всі сфери життя людини. Вони впливають на наш емоційний стан, настрій та навіть на наше рішення. Тому важливо розуміти свої власні емоції та емоції інших. Усвідомлення та розвиток емоційного інтелекту може сприяти кращому розумінню самих себе та інших, кращому вирішенню конфліктів та покращенню якості міжособистісних відносин.

За Т. Котик, емоційні взаємодії та різні види діяльності викликають емоційні стани, які можуть бути різноманітними. Почуття радості, триумфу, впевненості, гніву та страху можуть підвищувати мотивацію та активність людини, спонукаючи до дій, тоді як страждання і розпач мають пригнічувальний ефект, знижуючи мотиваційний рівень. З цього можна зробити висновок, що емоції виконують роль «мотиваторів» діяльності [34, с. 87].

З іншого боку, сама діяльність також впливає на формування емоційних процесів. Емоції мають прямий вплив на настрій людини, який, у свою чергу, позначається на її мисленні та поведінці. Емоційний стан не є постійним і може змінюватися від позитивного до негативного та навпаки. Ці зміни часто відбуваються непомітно для людини і залежать від багатьох чинників, таких як фізичний стан, оточення, спогади про минулий досвід, конфліктні ситуації та задоволення або незадоволення певних потреб. У своїй роботі В. Бойко відзначав, що емоції виконують важливу психофізіологічну функцію, реагуючи на значущі зовнішні та внутрішні подразники і викликаючи відповідні реакції через вроджені програми емоційної поведінки [39, с. 32]. Це відображається в усіх психічних процесах і станах, виконуючи роль «фону» для них. Емоції задовольняють потреби, розкривають природний потенціал і стимулюють пізнавальну діяльність та інші аспекти життя. Їх можна порівняти з паралельним потоком в житті, який змушує нас витратити велику кількість енергії та концентруватися на діях. Це особливо відчувають ті, хто дуже чутливо реагує на навколишні події. Згідно зі статистикою, емоції можуть стати причиною різних захворювань, включаючи навіть летальні хвороби.

О. Аляб'єва вважала, що емоційний інтелект, у його сучасному розумінні, відігравав ключову роль у житті людини ще в доісторичні часи. Цей вид інтелекту виражався через здатність людини адаптуватися до соціального середовища, взаємодіяти з іншими та знаходити спільну мову [10, с. 376].

В Україні питання емоційного інтелекту досліджувала Е. Носенко, яка прийшла до висновку, що здатність, якою найчастіше характеризують EQ, не може повністю відобразити його сутність, оскільки формування EQ виражається у стабільності психічного здоров'я та задоволенні життям. Іншими словами, особистість свідомо оцінює себе та свою поведінку в порівнянні з іншими і розуміє, як досягти гармонії та співпраці з іншими [12, с. 268].

Р. Бар розглядає емоційний інтелект як сукупність некогнітивних здібностей, знань і навичок, які допомагають людині успішно долати життєві виклики. Він виділяє п'ять основних компонентів емоційного інтелекту [10, с. 450]: усвідомлення власних емоцій, міжособистісні навички, розуміння загального настрою в групі, управління стресом та здатність до адаптації.

Українська дослідниця М. Шпак підкреслює, що емоційний інтелект потрібно розглядати в контексті діяльності, оскільки він формується і проявляється через взаємодію з іншими людьми [63, с. 264]. Це свідчить про те, що емоційний інтелект відображає здатність до ефективної комунікації, усвідомлення власних і чужих емоцій. Емоційний інтелект (EQ) є поєднанням емоційних, когнітивних, мотиваційних та поведінкових аспектів, які допомагають особистості усвідомлювати емоції та сприяють самопізнанню й самореалізації через збагачення емоційного і соціального досвіду.

Дослідження М. Шпак показало, що процес соціалізації емоційного інтелекту активно відбувається у старших дошкільників. Вони вже демонструють емоційну спрямованість, орієнтовану на інших людей, а не на предмети, і розвивають здатність до емпатії, хоча вона ще нестійка. Діти цього віку можуть проявляти співчуття та співпереживання, що сприяє їх емоційному розвитку [30].

Н. Трофайло додає до цих особливостей наступні характеристики емоційного розвитку старших дошкільників: формування здатності передбачати емоційні реакції інших на свої дії, вольова регуляція емоцій через оцінку дій оточуючими, труднощі зі стримуванням емоційних реакцій у певних ситуаціях, а також складність їх підпорядкування соціальним нормам [57, с. 156]. Згідно з висновками Ю. Косенко, діти дошкільного віку сприймають і розуміють оточуючу реальність «емоційно і чуттєво», а їхнє спілкування з оточуючим соціумом впливають як позитивні, так і негативні емоції. Таким чином, для вихователя дошкільного закладу важливо створити сприятливі умови для розвитку емоційної сфери дітей, сприяючи виявленню їхніх власних почуттів та підтримці емоційного сприйняття навколишньої дійсності. Це стимулює їхню пізнавальну та творчу активність, сприяє розвитку психічних процесів та особистісних якостей [31, с.110].

Окрім створення таких сприятливих умов, вихователю необхідно здійснювати цілеспрямовану роботу з розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників. Для цього існує різноманіття форм, методів, прийомів та засобів. Наприклад, ранкові зустрічі, режимні моменти, ігрові та проблемні ситуації, тренінги, тематичні дні та тижні тощо.

К. Борисенко та С. Бадер розглядають сутність поняття «емоційний інтелект» як здатність до розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, а також вміння адекватно виражати та керувати ними. Це сприяє ефективній взаємодії та будівництву здорових міжособистісних відносин.

Погоджуючись із цим визначенням, О. Половіна підкреслює, що рівень емоційного інтелекту вказує на сформованість емоційної компетентності та здатність до позитивної або, навпаки, негативної міжособистісної взаємодії [9 с.49].

Найбільш ефективними методами розвитку емоційного інтелекту дошкільників О. Половіна вважає такі: практика уважності, різні арт-техніки, емоційний коучинг, казкотерапія. Ці методи сприяють розвитку самосвідомості та позитивним способам взаємодії з оточенням. Н. Мельник пропонує ряд

методів для розвитку емоційного інтелекту у дошкільників [30]. Серед них – мотивація до емпатії, яка полягає у викликанні емоційних реакцій через співчуття до емоційних станів інших; метод емоційно-образового впливу, що мотивує до передачі емоційних переживань у формі образів; словниковий метод; ігровий метод, який розвиває способи вираження емоцій та експресивних дій під час рольових ігор.

Н. Мельник пропонує низку прийомів для розвитку емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку, які можна використовувати як у зазначених методах, так і в інших видах діяльності. До цих прийомів належать створення емоційно насиченого середовища, контрастні порівняння, рольові ігри, синтез мистецтв, використання кольорів для вираження емоцій, техніки емоційної стійкості та емоційний масаж. Для реалізації цих підходів існує велика кількість інструментів для розвитку емоційного інтелекту. Серед них «екран настрою», художня література, мімічна і пальчикова гімнастика, різноманітні ігри, мирилки, вирішення проблемних ситуацій, психогімнастика, малювання за нетрадиційними методами, творчі завдання, музика, фізичні вправи, змагання та інші розваги [30].

Розглядаючи ці концепції, можна зазначити, що емоції проникають у всі сфери життя людини. Вони впливають на наш емоційний стан, настрої та навіть на наше рішення. Тому важливо розуміти свої власні емоції та емоції інших. Усвідомлення та розвиток емоційного інтелекту може сприяти кращому розумінню самих себе та інших, кращому вирішенню конфліктів та покращенню якості міжособистісних відносин.

1.2. Особливості психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку

Передшкільний період триває зазвичай від 4 до 6-7 років, і є періодом значних трансформацій у розвитку дитини. Однією з ключових особливостей цього віку є формування нових соціальних відносин, де провідним елементом є

гра. Під час гри діти не лише відтворюють реальність, а й опановують різноманітні види активності, відчуваються важливі трансформації у сферах психіки та особистості, а також відбувається інтенсивний інтелектуальний розвиток [11].

У дошкільному віці соціальна обстановка характеризується появою для дітей простих обов'язків, новими способами взаємодії з дорослими та однолітками, а також можливістю регулярного навчання. Діти активно досліджують світ дорослих, спостерігаючи за їхніми діями та взаєминами, і грають у ролі, наслідуючи їхні образи та сценарії.

У цьому контексті ключовим елементом є рольова гра, де діти відтворюють образи дорослих та взаємодіють у спеціально створених ігрових сценаріях. Ця гра має свою структуру, що включає сюжет, ролі, образотворчі дії, уявні ситуації та правила, і виступає важливим механізмом для розвитку емоційного та інтелектуального потенціалу дитини.

У соціальному аспекті розвитку дитини в дошкільному віці з'являються дві нові важливі потреби: бажання спілкуватися з однолітками, що сприяє розвитку соціальних навичок та взаємодії, і потреба в участі у суспільно значущій діяльності, яка відображає значення спільного життя та активної участі у громадських справах. Ці потреби породжують основне протиріччя дошкільного віку: з одного боку, дитина прагне жити в колективі, але з іншого боку, її розвиток відбувається через гру та опосередкований контакт з реальністю.

Протягом дошкільного віку дитина переживає внутрішні трансформації, які значно впливають на її подальший розвиток. У цей період з'являється творча діяльність, що проявляється у здатності створювати і змінювати навколишню дійсність. Пізнавальні процеси починають інтегрувати зовнішні і внутрішні дії, розвивається внутрішнє мовлення як інструмент мислення, і дитина починає усвідомлювати соціальні норми та правила. Моральні орієнтири формують її поведінку, а прагнення впорядкувати навколишній світ і розуміння його закономірностей стають важливими аспектами її розвитку.

У дошкільному віці також відбувається інтенсивний розвиток мовлення, що включає: швидке засвоєння мови і розширення словникового запасу, вивчення граматичних правил без спеціального навчання, удосконалення звукової сторони мови та вміння виразно висловлювати свої думки. Діти починають займатися творчим словотворенням і використовувати різноманітні виразні засоби, а також створюють власні оповідання і казки [11]. Ці аспекти відображають важливі етапи розвитку дитини в дошкільному віці та її активну участь у формуванні власної ідентичності.

Дитина відкриває для себе широкий спектр діяльностей – гру, працю, творчість та побут. Вона не лише опановує технічні аспекти цих видів занять, а й розвиває мотивацію та цілі, що спрямовують її дії. Взаємодія дитини зі світом дорослих у різних видах діяльності має свої особливості.

Сюжетно-рольова гра стає для дошкільника школою міжособистісних відносин. Під час продуктивних занять дитина втілюється у різноманітні ролі, стаючи справжнім творцем. У процесі самообслуговування та праці вона навчається важливим життєвим навичкам, які зберігаються на все життя: миття рук, одягання, застібання гудзиків, прибирання кімнати тощо.

При спільній діяльності з дорослим, дитина дошкільного віку взаємодіє з ним як рівноправний партнер, сприяючи результативному виконанню завдань. Підтвердження дорослим досягнень дитини породжує відчуття гордості і розуміння власної важливості.

Оволодіння моделюванням стає головним результатом розвитку усіх видів діяльності, що підкреслюється як центральна розумова здатність. У той же час формується доволі повна поведінка.

Прагнення дитини увійти у світ дорослих призводить до значних змін у формах спілкування. Спілкування стає більш змістовним і менш ситуативним, з'являються теми «філософського» характеру. Дитина поступово оволодіває позаситуативно-пізнавальною формою спілкування з дорослими, що включає обговорення пізнавальних питань та відповідає її цікавості до світу [6, с. 21].

У віці 5-7 років спілкування з дорослими набуває позаситуативно-особистісного характеру, де обговорюються питання моралі та взаємовідносин між людьми. Водночас розвиваються форми спілкування з однолітками, що стає важливою умовою для проведення сюжетно-рольових ігор. Під час спілкування з однолітками в дошкільника формуються такі важливі риси, як повага до думок інших, здатність до співпраці та узгодження різних точок зору [14, с. 32].

На основі досягнень дитини у розвитку пізнавальних процесів, їх інтелектуалізації, інтеграції та диференціації, а також її здатності набувати знання з довільним та свідомим характером, ми спостерігаємо значний розкриття та систематизацію знань дитини, які набувають особистісного значення. Це дає підставу говорити про формування основ світогляду в дошкільника. Важливими аспектами особистісного розвитку є поява перших моральних принципів, взаємозв'язок між мотивами, а також формування самооцінки та свідомості.

Протягом дошкільного віку дитина поступово вивчає суть людської діяльності, переходячи від сприйняття її зовнішніх проявів до розуміння її глибинного сенсу. Одним із ключових аспектів особистісного розвитку дитини є перебудова її внутрішньої позиції, яка готує її до шкільного навчання. З часом дитина все більше усвідомлює, що гра є лише імітацією дорослого життя, і вона починає відчувати незадоволення своєю позицією. Цікаво, що у віці 3 років вона може сказати «я велика», а до 7 років – вважати себе маленькою [14, с. 34].

Підвищення рівня інтелектуального розвитку призводить до того, що дитина розуміє важливість реалізації свого потенціалу та значення освіти для успішного переходу у доросле життя. Вона спостерігає, що дорослий ставиться більш серйозно до навчальних зусиль, тому сама намагається активно займатися навчанням.

Що стосується розвитку психічних процесів дітей старшого дошкільного віку, варто зазначити наступне: сприйняття в цьому віці стає більш

цілеспрямованим, аналітичним та об'ємним (діти починають краще розрізняти кольори, форми, розміри предметів); пам'ять дошкільника стає більш механічною та опосередкованою (діти вчаться запам'ятовувати інформацію за допомогою різних мнемонічних прийомів, таких як рими, вірші та пісні); особливого розвитку набуває і уява, завдяки якій дошкільники можуть вигадувати різноманітні історії, казки, ігри; мислення набуває більш логічні риси, в результаті чого, діти вчаться класифікувати предмети, робити узагальнення та висновки; стрімкого розвитку набуває і мова (діти вчаться правильно вимовляти звуки, будувати правильні речення та вживати граматичні форми).

Отже, дана характеристика дошкільного віку відображає складність та унікальність цього періоду в розвитку людини. Вона охоплює різноманітні аспекти, включаючи когнітивний, емоційний та соціальний розвиток дитини, розуміння яких відіграє важливе значення для педагогів, батьків та фахівців у галузі дитячої психології, оскільки воно допомагає створити оптимальне середовище для розвитку дошкільника та підтримати його в цьому важливому життєвому етапі. Для успішного розвитку дитини важливо створити сприятливі умови, розвивати її різноманітну діяльність, формувати позитивні якості особистості та готувати до шкільного навчання.

1.3. Психологічні умови розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку

Дж. Медіна в своїй книзі «Правила розвитку мозку дитини» наголошував, що ключем до щасливого життя є вміння налагоджувати та підтримувати глибокі зв'язки з іншими людьми, здатність будувати взаємини на основі взаємного розуміння та співпереживання [20].

Розвиток емоційного інтелекту є критично важливим для психологічного та фізичного здоров'я особистості. Емоційна самосвідомість відіграє ключову роль у підтриманні здоров'я, оскільки труднощі в усвідомленні та вираженні

власних емоцій, такі як алекситимія, можуть підвищити ризик розвитку психосоматичних захворювань як у дітей, так і у дорослих. Нездатність управляти емоціями часто свідчить про проблеми зі стресом, які можуть призвести до серйозних проблем зі здоров'ям. Отже, вміння розуміти і контролювати власні емоції є важливим аспектом, який зміцнює психологічне та фізичне здоров'я дитини.

М. Нгуен підкреслює значення розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників, зазначаючи їх здатність реагувати на емоційний стан інших людей під час власних дій та спілкування. Він виділяє три основні компоненти цього процесу на даному етапі розвитку: увагу до емоційного світу, здатність сприймати емоційний стан інших та уміння враховувати їхні почуття у власній діяльності.

М. Шпак зазначає, що старші дошкільнята мають обмежену здатність розпізнавати емоції за їхніми виразними ознаками і відчувають труднощі в вираженні власних емоційних переживань [20]. Хоча їхня поведінка може бути безпосередньою та імпульсивною, вони все ж демонструють певне розуміння емоцій і адекватну поведінку в соціальному середовищі. У свою чергу, Л. Животенко пропонує використовувати методи арт-терапії як ефективний засіб для сприяння розвитку емоційного інтелекту у дошкільнят. Такі методи включають ліпку, театральні вправи, казко-терапію та інші творчі форми взаємодії, які дозволяють дітям виразити свої емоції та розвивати навички емоційного розуміння в невимушеній та природній атмосфері. Такі заходи сприяють не лише емоційному розвитку, а й загальному розвитку особистості у цьому чутливому періоді дитинства [20].

М. Андрусенко і Л. Балла глибоко занурюються у зв'язок між емоційним інтелектом та духовністю дитини, стверджуючи, що розвиток емоційних навичок сприяє не лише зростанню духовності, а й моральності [6, с. 22]. Вони підкреслюють, що високий рівень емоційного інтелекту є важливим чинником успішної самореалізації особистості, оскільки він допомагає збалансувати

емоції і розум, а також сприяє розвитку внутрішньої свободи та відповідальності.

Також М. Андрусенко і Л. Балла вважають, що психогімнастика, включаючи спеціальні заняття, спрямовані на розвиток різних аспектів психіки дитини, може значно підвищити рівень емоційного інтелекту. Основна мета таких занять – навчити дітей ефективно впоратися з життєвими труднощами та усвідомити глибокий зв'язок між їхніми думками, почуттями та поведінкою. Ці заняття створюють сприятливу платформу для розвитку емоційної компетентності та допомагають дітям вирости у збалансованих, моральних та емоційно стійких особистостях [20].

У дошкільному віці дитина починає розвивати здатність до емоційної децентрації, яка передуює інтелектуальному розвитку і завершується у старшому дошкільному віці. Цей процес є важливим для соціальної взаємодії, оскільки дозволяє дитині відволікатися від власних емоційних переживань і сприймати емоційний стан інших людей, що сприяє успішній взаємодії з оточуючими. Разом із розвитком умінь розпізнавати та розуміти емоції, у старшому дошкільному віці формуються навички довільної регуляції емоцій і поведінки. Л. Божович підкреслює, що довільність є психологічним новоутворенням, яке з'являється в процесі розвитку афективно-потребнісної сфери і забезпечує готовність дитини до школи [48, с. 74].

М. Нгуен досліджував психологічні аспекти розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку [8, с. 164]. Він стверджує, що готовність дитини орієнтуватися на іншу людину і враховувати її емоційний стан у своїй діяльності та спілкуванні є ключовим емоційним новоутворенням, яке відображає рівень розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників. М. Нгуен виділяє три основні компоненти емоційного інтелекту у цьому віці: увага дитини до світу людей і емоцій, емоційна орієнтація на інших та готовність враховувати їхній емоційний стан у своїй діяльності [8, с. 167]. У період дошкільного віку відбувається розширення та поглиблення емоційного досвіду дитини, що впливає на її сприйняття себе, інших людей і

навколишнього середовища. Це проявляється у її особливостях емоційної поведінки під час взаємодії з оточенням, включаючи спілкування з іншими дітьми і дорослими.

Емоційний інтелект (далі – EI) має бути розглянутий в контексті різних передумов, що впливають на його формування, зокрема біологічних та соціальних. До біологічних передумов розвитку EI можна віднести рівень емоційного інтелекту батьків, правопівкульний тип мислення, спадкові задатки емоційної сприйнятливості та властивості темпераменту.

Щодо рівня емоційного інтелекту (EI) у батьків, генетичний аспект переважно пов'язаний зі статтю. Дослідження, проведені Д. Гуастелло та С. Гуастелло, виявили значну кореляцію між рівнем EI дітей і їхніх матерів, але не між рівнем EI дітей і їхніх батьків [6, с. 21]. Вони припустили, що рівень емоційності батьків може діяти як «збагачене середовище», де дитина набирається знань і навичок для адаптації і розвиває впевненість у своїй емоційній компетентності. З іншого боку, емоційний інтелект також асоціюється з функціональною асиметрією мозку, зокрема з домінуванням правої півкулі. Правопівкульний тип мислення, що пов'язаний з невербальним інтелектом, сприяє точному розпізнаванню емоційного забарвлення мови.

Демонстрація домінування правої півкулі може бути спадковим фактором емоційної чутливості, яка визначає успішність адаптації емоційної реакції на стимул відповідно до обставин. Низький рівень емоційної чутливості, який частково є спадковим, може призвести до незрілих почуттів, тоді як високий рівень емоційної чутливості може поєднувати задоволення особистих потреб з інтересами суспільства. Отже, емоційна чутливість пов'язана з ефективним

У психологічних умовах розвитку EI важливими є синтонність, саморегуляція та самооцінка, рівень самосвідомості дитини, впевненість у її емоційній компетентності та якісні відносини з батьками. Синтонність визначається як «інстинктивне співзвуччя з оточенням», де особистість відчуває ті ж емоції, що й люди, з якими вона взаємодіє безпосередньо. В міру

розвитку логічного мислення синтонність поступово змінюється на емпатію, яка не тільки відчуває емоційне співзвуччя, але й здатна його розпізнати [20].

На ранніх етапах формування особистості активно розвиваються механізми саморегуляції, які реалізуються на різних рівнях: через значення, особистісні утворення і психічні стани. Саморегуляція психічних станів тісно пов'язана з самоконтролем, а вся система особистісної саморегуляції базується на рівні самосвідомості, який є передумовою для управління власними емоціями. Процеси самооцінки і саморегуляції є основою впевненості у власній емоційній компетентності, тобто в уявленнях особистості про свою здатність розуміти, керувати власними емоціями і взаємодіяти з іншими людьми. Цей процес формується під час соціального навчання [20].

Саморегуляція і самоконтроль забезпечують особистості можливість вирішувати конфлікти та проблемні ситуації, управляти стресом і виявляти емоційну стабільність. Ці процеси сприяють формуванню внутрішньої гармонії та позитивних міжособистісних відносин. Важливо, що ці навички і вміння формуються в ранньому віці, оскільки вони мають велике значення для подальшого розвитку особистості та успішної соціальної адаптації.

Психологи надають особливу увагу розвитку емоційного інтелекту у дошкільників, розглядаючи ключові аспекти цього процесу. Вони визнають важливість формування таких якостей як самосвідомість, контроль імпульсивності, впевненість, самомотивація, оптимізм та комунікативні навички у малюків, оскільки ці аспекти формуються через взаємодію з сім'єю та дитячим колективом.

Розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку є важливою складовою їх загального психологічного розвитку та підготовки до шкільного життя. У сучасних умовах значно зростає увага до емоційної складової розвитку особистості, адже саме здатність розуміти та регулювати власні емоції, а також емоції оточуючих, значною мірою визначає успішність соціалізації дитини, її взаємодію з ровесниками та дорослими.

Емоційний інтелект впливає на формування самооцінки, впевненості в собі, комунікативних навичок, а також на здатність до співчуття та співпереживання [72, с. 84]. Власне, у дошкільному віці закладаються основи емоційної сфери, яка в подальшому, сприятиме розвитку гармонійної особистості.

Розвиток емоційного інтелекту – одна з найважливіших складових особистісного зростання та успіху в сучасному світі. Емоційний інтелект визначається як здатність людини розуміти та управляти своїми емоціями, а також розуміти емоції інших людей. Існує низка психологічних умов, які сприяють розвитку цієї здатності:

- Самопізнання та самоусвідомлення. Важливо, щоб людина могла чітко ідентифікувати та називати свої почуття, розуміти їх природу та причини виникнення. Це дозволяє більш ефективно управляти емоціями.
- Навички емпатії та співчуття. Здатність розуміти емоції інших людей, співпереживати їм і взаємодіяти з ними на емоційному рівні є ключовою складовою емоційного інтелекту. Емпатія допомагає налагоджувати глибокі міжособистісні зв'язки.
- Позитивне ставлення до власних емоцій. Замість придушення чи ігнорування емоцій, важливо приймати їх, визнавати їхню природність і цінність. Це дозволяє більш ефективно використовувати емоції як джерело інформації та мотивації.
- Саморегуляція та управління стресом. Вміння контролювати свої імпульси та емоційні реакції, а також ефективно впоратися зі стресовими ситуаціями є важливим аспектом емоційного інтелекту [31, с. 60]. Це дозволяє зберігати ясність розуму та конструктивно реагувати на складні обставини.
- Гнучкість та адаптивність. Здатність змінювати свою поведінку та стратегії взаємодії відповідно до ситуації, а також знаходити нестандартні рішення, сприяє розвитку емоційного інтелекту.

Розвиток цих психологічних умов потребує регулярної рефлексії, практики самопізнання, емпатії до інших. Системний підхід до розвитку емоційного інтелекту може стати потужним інструментом для особистісного зростання та успіху в подальшому житті дітей [8, с. 148].

Розвиток емоційної саморегуляції – один з ключових аспектів емоційного інтелекту. Діти повинні навчитися розпізнавати свої емоції, розуміти їх і знаходити способи їхнього коректного вираження. Це можливо за умов:

- Формування навичок саморегуляції через ігрові ситуації та рольові ігри, в яких діти мають змогу спостерігати, як різні персонажі справляються з емоційними труднощами.
- Доступ до різних видів творчої діяльності. Малювання, ліплення, музика – це способи вираження емоцій через творчість, які допомагають дитині краще усвідомлювати свої почуття.
- Індивідуальна підтримка вихователя та психолога. Деякі діти потребують більше часу та зусиль для розвитку емоційної регуляції, тому важливо, щоб вихователь надавав індивідуальну увагу і допомагав дитині впоратися зі складними емоціями.

Самосвідомість і позитивна самооцінка є невід'ємними частинами емоційного інтелекту. Коли дитина досягає успіхів у певній діяльності, вона починає більше усвідомлювати свої сильні сторони та емоції, що супроводжують цей процес [52, с. 93]. Важливо навчати дітей ідентифікувати та говорити про свої емоції, аналізувати їх та шукати способи, як їх контролювати або виражати у конструктивний спосіб. Важливо надавати дітям можливість приймати власні рішення та аналізувати їх наслідки, що розвиває самосвідомість і відповідальність за свої емоційні реакції.

Розвиток емоційного інтелекту дошкільників сприяють різноманітні методи, такі як рольові ігри, психогімнастика, а також інші ігри, спрямовані на розвиток різних аспектів психіки.

Для успішного розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку необхідно дотримуватись певних умов, зокрема:

1) Створення безпечної та підтримуючої атмосфери: важливо, щоб діти відчували себе безпечно і комфортно, щоб вони могли досліджувати свої емоції. Це означає, що їм потрібно мати дорослих, яким вони довіряють, які уважно ставляться до їхніх потреб і почуттів, і які допомагають їм регулювати свої емоції.

2) Заохочення відкритого спілкування. Це можна зробити, створивши атмосферу, в якій діти відчують себе комфортно, коли вони висловлюють свої почуття, а також шляхом активного слухання та емпатичного реагування;

3) Моделювання емоційно-інтелектуальної поведінки. Діти навчаються на прикладі дорослих, тому важливо, щоб дорослі самі демонстрували емоційно-інтелектуальну поведінку, таку як усвідомлення власних емоцій, здатність керувати ними та емпатія до інших;

4) Надання можливостей для практики емоційних навичок. Дітям потрібні можливості для практики емоційних навичок, таких як розпізнавання емоцій, розуміння причин емоцій, вираження емоцій конструктивним способом та вирішення конфліктів;

5) Підтримка самоповаги: діти з високою самоповагою, як правило, краще справляються зі своїми емоціями, тому важливо підтримувати самоповагу дітей, хвалити їхні досягнення та допомагати їм розвивати позитивний образ себе.

В старшому дошкільному віці емоційний інтелект дитини проявляється в ряді особливостей, які притаманні цьому віковому періоду і пов'язані з розвитком емоційної сфери загалом [9, с. 203].

Слід звернути увагу на такі психологічні умови, які впливають на розвиток ЕІ: самопізнання та самоусвідомлення, навички емпатії та співчуття, позитивне ставлення до власних емоцій, саморегуляція та управління стресом, гнучкість та адаптивність.

Самопізнання та самоусвідомлення є ключовими для розвитку емоційного інтелекту дошкільника, оскільки вони допомагають дитині

розпізнавати і розуміти свої емоції. Через ці процеси дитина навчається усвідомлювати, що вона відчуває в різних ситуаціях, і чому ці почуття виникають. Це дає можливість краще контролювати свої емоції, адекватно реагувати на зовнішні впливи і взаємодіяти з іншими людьми. Таким чином, самопізнання та самоусвідомлення сприяють розвитку емоційної саморегуляції, емпатії та соціальних навичок.

Навички емпатії та співчуття є важливими складовими емоційного інтелекту, оскільки вони допомагають дитині розуміти емоції інших людей і реагувати на них із чуйністю та підтримкою. Емпатія дозволяє дошкільнику не лише виявляти співчуття до почуттів інших, але й усвідомлювати, що їх емоції можуть відрізнитися від його власних. Це сприяє розвитку соціальних навичок, таких як взаємодія, співпраця і вирішення конфліктів.

Позитивне ставлення до власних емоцій сприяє розвитку емоційного інтелекту, оскільки допомагає дитині приймати та усвідомлювати свої почуття без страху чи сорому. Коли дитина вчиться сприймати емоції як природну частину себе, вона стає більш відкритою до їх вираження і розуміння. Це дозволяє краще контролювати емоції, адекватно реагувати на стресові ситуації і конфлікти, а також знаходити способи для їх конструктивного вираження.

З позитивним ставленням до емоцій дитина вчиться більш гнучко адаптуватися до змін і викликів, що покращує її здатність до саморегуляції. Крім того, це сприяє формуванню здорової самооцінки та впевненості у своїй здатності справлятися з різними емоційними станами, що є важливим аспектом емоційного інтелекту.

Саморегуляція та управління стресом є критично важливими для розвитку емоційного інтелекту, оскільки вони допомагають дитині контролювати свої емоції в різних ситуаціях, уникати імпульсивних реакцій і реагувати на стресові ситуації конструктивно.

Саморегуляція дозволяє дитині зберігати спокій і управляти емоціями, навіть коли вона відчуває сильний гнів, тривогу або фрустрацію. Це допомагає уникати негативних імпульсивних вчинків, таких як агресія чи сльози, і замість

цього шукати більш адаптивні способи реагування (наприклад, використання дихальних технік або звернення за допомогою).

Управління стресом навчає дитину зменшувати рівень тривоги і напруги, що дозволяє їй зберігати ясність думок і приймати обґрунтовані рішення. Це також допомагає краще адаптуватися до змін і нових ситуацій, що є важливою складовою емоційної стійкості.

Гнучкість та адаптивність є важливими аспектами розвитку емоційного інтелекту, оскільки вони дозволяють дитині ефективно реагувати на зміни в навколишньому середовищі та емоційні виклики, що сприяє кращій соціалізації і емоційному розвитку. Зокрема, гнучкість дозволяє дитині змінювати свою поведінку і реакції відповідно до нових ситуацій. Це важливо для розуміння, що не всі проблеми можна вирішити одним способом, і що іноді потрібно шукати альтернативи. Гнучкі діти здатні адаптуватися до різних соціальних ситуацій і змінювати свої емоційні реакції, що покращує їх здатність будувати здорові відносини і співпрацювати з іншими.

У свою чергу адаптивність допомагає дитині ефективно справлятися зі змінами, такими як нові ситуації, невідомі обставини або стрес. Дитина, яка вміє адаптуватися, краще переносить розчарування, швидше відновлюється після невдач і менше схильна до сильного емоційного стресу. Вона здатна бачити можливості в складних ситуаціях і шукати конструктивні рішення.

Серед усіх психологічних умов, які були нами розглянуті та обґрунтовані під час теоретичного аналізу, варто виділити ті, які є найвагомішими. На нашу думку, ключовими елементами, які сприяють формуванню емоційного інтелекту дошкільника є: Я-концепція, самосвідомість, мислення та інтелектуальні здібності. Вони допомагають дитині розпізнавати, розуміти і конструктивно виражати свої емоції, ефективно взаємодіяти з іншими та адаптуватися до змін, що є основою для її емоційного і соціального розвитку.

Самосвідомість, як здатність усвідомлювати свої емоції, думки та поведінку, є фундаментом для формування емоційного інтелекту. Вона дозволяє дошкільникам розуміти свої внутрішні реакції, що є важливим для

ефективного управління емоціями в різних ситуаціях. Без достатнього рівня розвитку самосвідомості у дитини можуть виникнути труднощі з виявленням і регулюванням своїх емоцій.

Я-концепція, або образ самого себе, тісно пов'язана з самосвідомістю та визначає, як дитина здатна оцінювати себе, свої можливості і місце в соціумі, колективі. На думку дослідників, Я-концепція також має вплив на емоційну стабільність: позитивна Я-концепція сприяє розвитку впевненості, зменшує тривожність та покращує здатність до конструктивного самоконтролю. У свою чергу, негативна Я-концепція може призводити до низької самооцінки, що обмежує здатність особистості до управління своїми емоціями та соціальної адаптації.

У свою чергу мислення й інтелектуальні здібності також відіграють важливу роль у розвитку емоційного інтелекту, оскільки вони забезпечують когнітивну основу для аналізу та розв'язання емоційних проблем. Інтелектуальні здібності допомагають дошкільникам розпізнавати емоції не лише у себе, а й у інших, що є важливою частиною емоційної взаємодії.

Разом ці навички сприяють розвитку емоційної стабільності, дозволяють дитині краще розуміти свої почуття і впевнено реагувати в складних ситуаціях, що є основою для розвитку всіх аспектів емоційного інтелекту: від самопізнання до соціальних навичок.

Висновки до розділу 1

Отже, загальні уявлення відповідних досліджень дозволяють визначити «емоційний інтелект дошкільника» як здатність малюка впізнавати, аналізувати та розуміти власні емоції, а також емоції інших осіб. Це також включає уміння регулювати свій емоційний стан під час різних видів діяльності та взаємодії з оточуючими людьми. Крім того, емоційний інтелект виявляється у здатності будувати адекватну модель поведінки, яка враховує власні емоції та емоційні реакції інших.

Емоційний інтелект є складною структурою особистості, що забезпечує ідентифікацію, усвідомлення та регуляцію емоційних переживань. З кінця ХХ століття і до сьогодні феномен емоційного інтелекту, його структура та шляхи розвитку активно вивчаються психологами, педагогами та іншими науковцями.

Потреба дошкільника у вступі до світу дорослих спонукає його до оволодіння різними формами спілкування та розширенням видів діяльності. Його діяльність має моделюючий характер і відбувається у системі «дитина-предмет-дорослий». Пізнавальні процеси дошкільника стають більш довільними та інтелектуалізуються. Формуються моральні інстанції, диференційована самооцінка та усвідомлення особистості. Центральним новоутворенням є формування нової внутрішньої позиції та усвідомлення місця в суспільних відносинах, що готують дитину до навчання.

Старший дошкільний вік є сенситивним для розвитку емоційного інтелекту. В цей час діти активно формують навички співпереживання, розрізняють власні почуття та навчаються ефективно керувати ними. Цей період є ключовим для розвитку емоційної грамотності, оскільки саме тут закладається фундамент для подальшої соціальної та емоційної компетентності.

В ході теоретичного дослідження було з'ясовано ряд психологічних умов розвитку емоційного інтелекту, серед них: логічне й абстрактне мислення, самосвідомість, контроль імпульсивності, впевненість, самомотивація.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Організація емпіричного дослідження психологічних умов розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку

Емоційний інтелект є важливим чинником успішної соціалізації та особистісного розвитку дитини. Він дозволяє дитині краще розуміти та управляти своїми емоціями, налагоджувати ефективну комунікацію з оточенням, вирішувати конфліктні ситуації. Водночас, дослідження показують, що рівень розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку досить низький, що може негативно впливати на їхнє благополуччя та успішність у навчальній діяльності в майбутньому [52, с. 95]. Тому вивчення психологічних умов, які сприяють розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку, є актуальним науковим завданням. Дослідження даної проблеми дозволить розробити ефективні програми та методи психолого-педагогічного супроводу, спрямовані на формування емоційного інтелекту дошкільників.

Організація емпіричного дослідження починається з чіткого формулювання мети, завдань та гіпотези, що визначає напрямок і структуру всього дослідницького процесу.

Мета дослідження полягає у виявленні психологічних умов, що сприяють розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку. Це дозволяє краще зрозуміти, які фактори та впливи найбільше сприяють формуванню здатності дітей розпізнавати, розуміти, виражати і регулювати свої емоції, а також розуміти емоції інших.

Завдання емпіричного дослідження:

1. Розробити методологію та методи емпіричного дослідження психологічних умов розвитку емоційного інтелекту у дітей.
2. Провести емпіричне дослідження з метою виявлення психологічних умов, що сприяють розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників.
3. Проаналізувати результати дослідження та сформулювати рекомендації для педагогів та батьків щодо розвитку емоційного інтелекту у дітей.

Передбачаємо, що розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку значною мірою залежить від певних психологічних умов, зокрема, від рівня емоційної підтримки з боку дорослих, навчання навичкам емоційної саморегуляції та можливості вираження емоцій у соціально прийнятних формах.

Емпіричне дослідження було проведено на базі мережі дитячих центрів Mr.Leader, розташованих у містах Київ, Вінниця, та селі Петропавлівська Борщагівка. Кожен з цих центрів представляє різні соціально-демографічні умови, що дозволяє забезпечити репрезентативність вибірки та врахувати можливі варіації в розвитку емоційного інтелекту у дітей.

Вибірка складається із 46 дітей старшого дошкільного віку (5-6 років), по 15(16) дітей з кожного дитячого центру. Вибірка є збалансованою за гендерною ознакою, включаючи 23 хлопчика і 23 дівчинки. Критерії включення в дослідження:

- Вік дітей – старший дошкільний вік (5-6 років).
- Регулярне відвідування одного з дитячих центрів Mr.Leader.
- Згода батьків на участь дитини в дослідженні.
- Відсутність значних когнітивних або фізичних відхилень, що можуть вплинути на результати дослідження.

Критерії виключення з дослідження:

- Наявність у дитини серйозних психологічних або поведінкових розладів, які можуть вплинути на участь у дослідженні.
- Нерегулярне відвідування дитиною дитячого центру Mr.Leader.

- Відсутність згоди батьків на участь дитини в дослідженні.

Важливим аспектом також є характеристика дитячих центрів Mr.Leader:

1. Mr.Leader, м. Київ: центр розташований у столиці України, у центральному районі міста. Відвідується дітьми з сімей із середнім та високим рівнем доходу. Центр має розвинену інфраструктуру та спеціалізовані програми для розвитку емоційної та соціальної компетентності дітей.
2. Mr.Leader, м. Вінниця: центр знаходиться в одному з великих міст України, відвідується дітьми із сімей середнього рівня доходу. Центр орієнтований на комплексний розвиток дітей, включаючи роботу з емоційною сферою через ігрові та навчальні методики.
3. Mr.Leader, с. Петропавлівська Борщагівка: дитячий центр розташований у передмісті Києва, де більшість дітей походять із сімей із середнім рівнем доходу. Центр працює на інтеграцію дітей із різним соціальним досвідом та активно впроваджує програми розвитку емоційного інтелекту.

Ця вибірка дозволяє врахувати різні соціальні та освітні умови, що можуть впливати на розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку, забезпечуючи різнобічність і глибину отриманих результатів.

У дослідженні розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку, важливо використовувати комплексний підхід, який включає різні аспекти емоційного та особистісного розвитку. З цією метою була обрана методика для дослідження емоційного інтелекту:

- «Емоційна ідентифікація» (О. І. Ізотова, О. В. Нікіфоров, 2004) (Додаток А.1);

А для дослідження психологічних умов розвитку емоційного інтелекту були застосовані наступні методики:

- Методика визначення стану сформованості активної Я-концепції (О. П. Таран) (Додаток А.2);

- Методика оцінки рівня розвитку мислення «Класифікація предметів» (Додаток А.3);
- Тест Гудінаф-Харріса «Малюнок людини» (Додаток А.4).

Кожна з цих методик має своє значення та ефективність у контексті дослідження. До прикладу:

1. Методика «Емоційна ідентифікація» (О. І. Ізотова, О. В. Нікіфоров, 2004) – ця методика призначена для оцінки рівня розвитку емоційного інтелекту у дітей, зокрема здатності до ідентифікації власних емоцій та емоцій інших людей. Вона включає в себе різні аспекти емоційного інтелекту, такі як розуміння емоцій, їх вираження, регуляція, а також здатність до емпатії. Методика «Емоційна ідентифікація» дозволяє комплексно оцінити основні складові емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку. Завдяки її використанню можна отримати цілісну картину розвитку емоційних навичок у дітей, що є важливим для розуміння психологічних умов, які впливають на цей розвиток. Ефективність методики підкріплюється її структурованістю та адаптацією до вікових особливостей дошкільників.
2. Методика визначення стану сформованості активної Я-концепції (О. П. Таран) – методика спрямована на дослідження Я-концепції, тобто уявлень дитини про саму себе, що включає емоційний компонент. Я-концепція є важливим фактором у формуванні емоційного інтелекту, оскільки від того, як дитина сприймає себе, залежить її здатність розуміти та регулювати власні емоції. Використання цієї методики в дослідженні дозволяє виявити, як сформованість Я-концепції впливає на розвиток емоційного інтелекту у дітей. Методика є ефективною для визначення рівня самоприйняття та самооцінки дитини, що є ключовими аспектами в контексті дослідження емоційного розвитку.
3. Методика оцінки рівня розвитку мислення «Класифікація предметів» – спрямована на оцінку когнітивних здібностей дитини, зокрема її здатність

до абстрактного мислення, узагальнення та систематизації. Це важливо для розвитку емоційного інтелекту, оскільки допомагає дитині краще розуміти навколишній світ, аналізувати ситуації та робити висновки, що також стосується розуміння емоцій.

4. Тест Гудінаф-Харріса («Малюнок людини») для визначення рівня інтелектуального розвитку дошкільників – це проєктивна методика, призначена для оцінки загального рівня інтелектуального розвитку дитини через аналіз її здатності малювати людину. Цей тест вважається досить простим у використанні, і він дає інформацію не лише про когнітивні здібності дитини, але й про її емоційний стан і уявлення про себе та інших.

Комбіноване використання цих методик у дослідженні є значущим та ефективним підходом до вивчення емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку. Кожна методика вносить свій внесок у комплексну оцінку різних аспектів емоційного розвитку, що дозволяє більш точно визначити психологічні умови, які сприяють розвитку емоційного інтелекту у дітей. Отже, застосування цих чотирьох методик у дослідженні дозволить всебічно оцінити розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку. Адже кожна з методик спрямована на вивчення окремого аспекту емоційного розвитку: емоційна ідентифікація; Я-концепція; визначення рівня розвитку мислення.

Після проведення емпіричного дослідження за чотирма методиками ми отримаємо результати, а проаналізувавши їх, зможемо скласти програму.

2.2. Дослідження особливостей емоційного інтелекту старших дошкільників

З метою оцінки рівня розвитку емоційного інтелекту, зокрема здатність дітей до розпізнавання, розуміння та ідентифікації власних і чужих емоцій було

застосовано методику «Емоційна ідентифікація». Всі учасники дослідження показали різний рівень розвитку здатності до емоційної ідентифікації, що дозволило виділити кілька основних груп дітей, які зображено на рис. 2.1

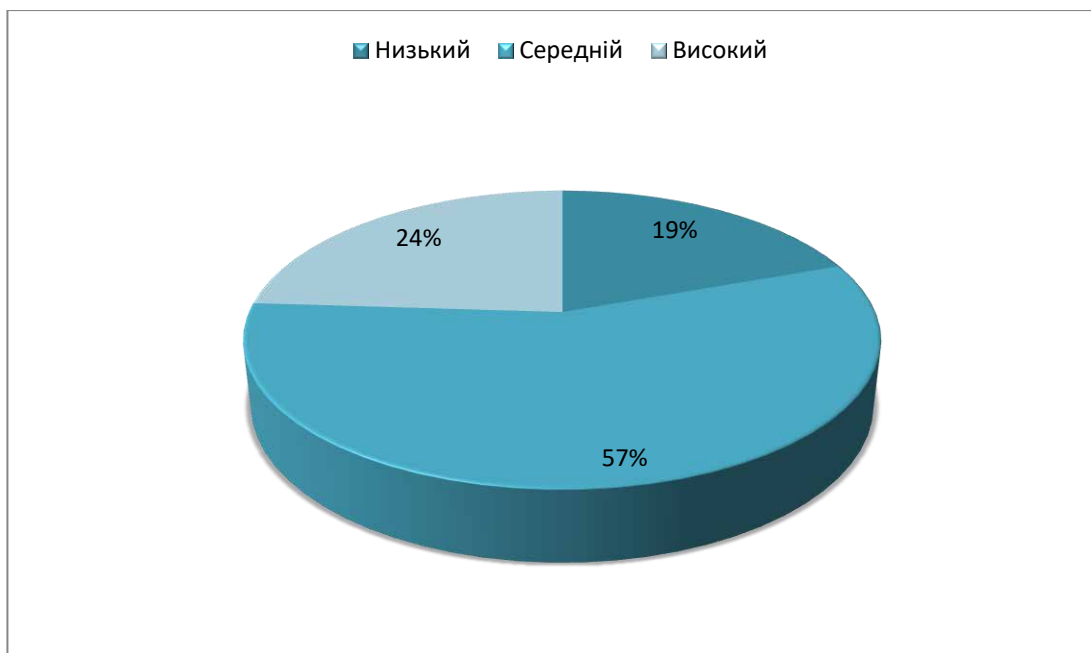

Рис. 2.1. Результати емпіричного дослідження за методикою «Емоційна ідентифікація»

Як бачимо, високий рівень емоційної ідентифікації визначено у 24% дітей. Діти з високим рівнем розвитку емоційної ідентифікації продемонстрували чітке розуміння різноманітних емоційних станів, здатність правильно їх називати та співвідносити з певними ситуаціями. Вони добре впізнавали емоції на обличчях інших людей і могли пояснити причини виникнення тих чи інших емоцій. Такі діти також мали розвинену емпатію та вміли передбачати емоційні реакції інших.

Середній рівень емоційної ідентифікації визначено у 56,5% дітей. Учасники цієї групи мали загальне розуміння базових емоцій, але часто мали труднощі з їхньою точнішою ідентифікацією та поясненням. Діти могли впізнавати позитивні та негативні емоції, але були менш впевненими в

розпізнаванні більш складних емоційних станів, таких як суміш емоцій або слабо виражені емоції. Вони показали помірну здатність до емпатії.

Низький рівень емоційної ідентифікації простежується у 19,5% дітей. Діти з низьким рівнем емоційної ідентифікації мали значні труднощі з розпізнаванням та розумінням емоцій. Вони часто плутали емоції або взагалі не могли визначити їх за виразами обличчя або ситуаціями. Їхня емпатійна реакція була обмеженою, а емоційна відповідь - менш розвиненою. Ці діти потребували більше часу та додаткових пояснень для розуміння емоційних станів.

Результати дослідження показали, що більшість дітей старшого дошкільного віку демонструють середній рівень розвитку емоційної ідентифікації. Це свідчить про те, що діти мають базові знання про емоції, проте для покращення розуміння складніших емоційних станів потребують додаткових навчальних ігрових заходів. Високий рівень ідентифікації емоцій у значної частини дітей вказує на позитивну динаміку розвитку емоційного інтелекту, особливо у тих дитячих закладах, де активно використовуються методики, спрямовані на розвиток емоційної сфери.

Методика «Емоційна ідентифікація» (О. Ізотова, О. Нікіфоров) виявилася ефективною у виявленні рівня розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку. Дослідження підтвердило, що у більшості дітей сформовані базові навички розпізнавання емоцій, проте їхня емоційна грамотність потребує подальшого розвитку, особливо у напрямку розпізнавання складніших емоційних станів та розвитку емпатії.

Отже, у ході дослідження за методикою «Емоційна ідентифікація» було проаналізовано рівень здатності дітей старшого дошкільного віку ідентифікувати та розпізнавати емоції у різних ситуаціях. Завдання методики включали аналіз емоційних реакцій на описані ситуації, зображення та фотографії облич з різними емоційними виразами.

2.3. Вивчення психологічних умов розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників

Для дослідження психологічних умов розвитку емоційного інтелекту таких як: Я-концепція (самосвідомості), мислення та інтелектуальний розвиток нами було використано ряд методик.

Дослідження самосвідомості відбувалося через оцінення стану сформованості активної Я-концепції у дітей старшого дошкільного віку. Загальні результати відтворено на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Результати дослідження рівня розвитку Я-концепції за методикою визначення стану сформованості активної «Я-концепції» О.П. Таран

Результати дослідження показали, що більшість дітей мають середній рівень сформованості активної Я-концепції. Це свідчить про те, що діти мають певне уявлення про себе та свої можливості, але для досягнення високого рівня саморозуміння їм потрібна додаткова підтримка та робота над усвідомленням про себе. Значна частина дітей з високим рівнем Я-концепції свідчить про те, що у дитячих закладах, де проводилося дослідження, приділяється увага формуванню позитивного ставлення до себе та розвитку особистої відповідальності у дітей.

Методика визначення стану сформованості активної Я-концепції (О. Таран) виявилася ефективним інструментом для діагностики рівня розвитку особистої самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку. Отримані результати показали необхідність подальшої роботи з дітьми щодо зміцнення їхньої впевненості у собі, розвитку ініціативності та активної життєвої позиції.

Нами було проведено дослідження, спрямоване на оцінку когнітивних здібностей дитини, зокрема її здатність до абстрактного мислення. Загальні результати за методикою «Класифікація предметів» сформовані на рис. 2.3.

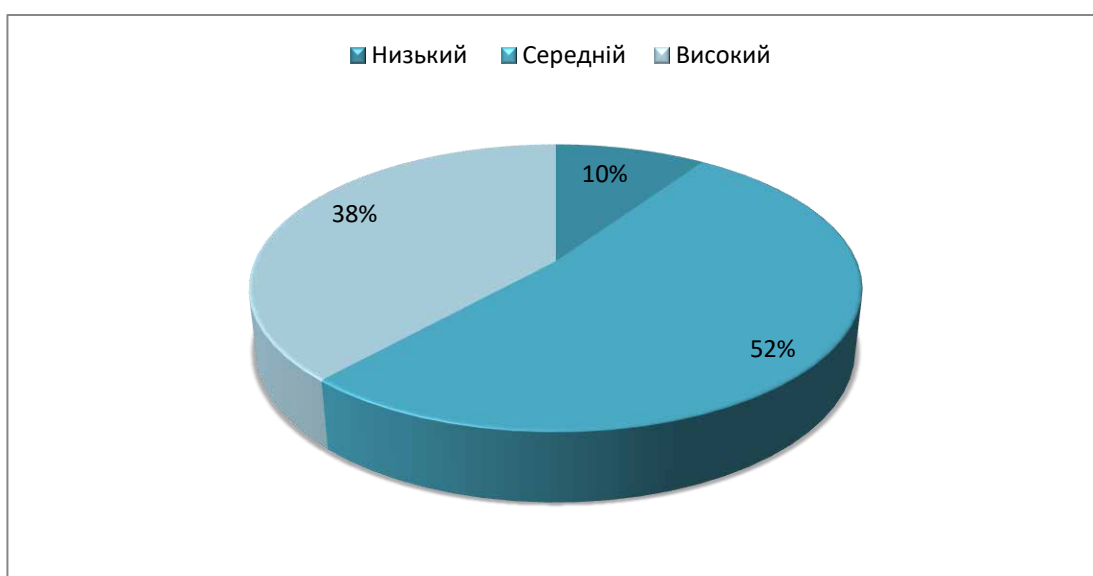

Рис.2.3. Результати дослідження рівня розвитку мислення за методикою «Класифікація предметів»

Результати дослідження показують, що більшість дітей мають середній рівень здатності до абстрактного мислення, що вказує на базову сформованість цієї навички. Це свідчить про те, що більшість дітей перебувають на середньому рівні розвитку мислення, але є значна частина дітей із низькими показниками, що потребує додаткової уваги для подальшого розвитку навичок.

Методика «Класифікація предметів» є ефективною для кількох важливих завдань: дозволяє визначити здатність дитини до узагальнення, систематизації та абстрактного мислення, що є ключовими показниками когнітивного

розвитку; дає можливість оцінити, як кожна дитина підходить до вирішення завдань, виявляючи індивідуальні когнітивні стилі.

Отримані результати тесту Гудінаф-Харріса, які також мали на меті показати рівень мислення, відображені на рис.2.4.

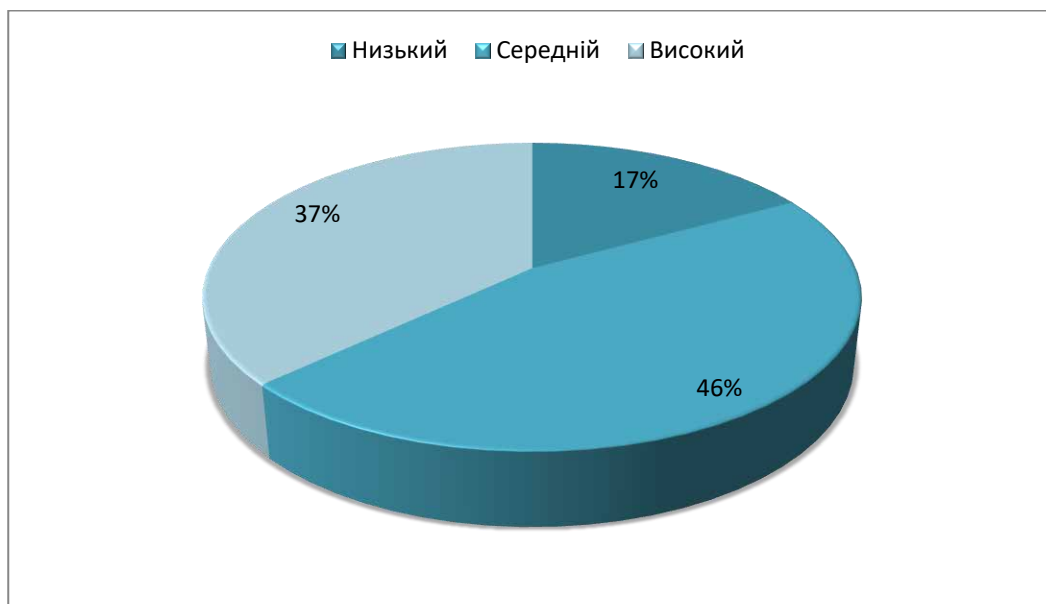

Рис.2.4. Результати дослідження рівня розвитку інтелектуальних здібностей за методикою «Тест Гудінафа-Харріса»

Отже, отриманий результат свідчить про те, що більшість дітей демонструють середній рівень інтелектуальних здібностей, при цьому значна частина має високі показники. Однак 17% дітей з низьким рівнем можуть потребувати додаткової уваги для розвитку когнітивних навичок.

Оскільки ми припускаємо, що емоційний інтелект у старших дошкільників можна розвивати шляхом підвищення рівня самосвідомості, розвитку мислення та інтелекту (для можливості ідентифікувати та класифікувати власні емоції та емоції інших), то результати дослідження підкреслюють важливість системної роботи з дітьми.

Для ефективного розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників необхідно створювати умови, які стимулюють емоційну самосвідомість, саморегуляцію та соціальні взаємодії. Сім'я, освітній заклад, група однолітків та індивідуальний досвід дитини мають спільно сприяти формуванню емоційної

грамотності, що в майбутньому дозволить дітям бути більш адаптованими до соціальних умов та успішними у вирішенні життєвих ситуацій.

Емоційне середовище відіграє вирішальну роль у формуванні та розвитку емоційного інтелекту дитини. Це середовище включає всі аспекти взаємодії дитини з оточенням, зокрема сім'ю та дитячий колектив. У цих контекстах діти навчаються розуміти свої емоції, регулювати їх та розвивати емоційну компетентність, що є ключовим для їхньої успішної адаптації у соціумі.

Розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку є важливим аспектом їхнього загального розвитку, який потребує особливої уваги з боку батьків, вихователів, психологів та інших дорослих, які оточують дитину. Для того щоб ефективно підтримувати і стимулювати цей процес, важливо впроваджувати практичні рекомендації, спрямовані на створення сприятливого емоційного середовища.

Варто звернути увагу на те, що малювання, музика, ліплення та інші види творчої діяльності сприяють вираженню і розумінню емоцій. Творчі заняття можуть допомогти дітям краще усвідомлювати свої почуття і знаходити способи їх конструктивного вираження. Тоді як техніки, вправи та завдання для розвитку когнітивних навичок у старших дошкільників, на нашу думку, сприяють більш чіткій диференціації, класифікації та усвідомленню їх власних емоційних проявів та емоцій інших людей.

Прогнозуємо, що вище перелічені методи розвитку емоційного інтелекту будуть дієвими і застосовані при розробці експериментальної програми розвитку емоційного інтелекту для дітей старшого дошкільного віку. Адже емпіричне дослідження, яке мало на меті довести, що емоційний інтелект взаємопов'язаний із психологічними умовами розвитку та когнітивними якостями дошкільників, виправдало очікувані результати. Всі зібрані нами дані про рівні розвитку емоційного інтелекту, самосвідомості, мислення у наших респондентів, які свідчать про переважання середнього рівня розвитку обраних характеристик у старших дошкільників, наведено у табл. 2.1. Саме ці дані

(проте у кількісних показниках) по кожному респонденту дали нам змогу здійснити кореляційний аналіз Пірсона.

Таблиця 2.1.

Співвідношення рівнів розвитку ЕІ з Я-концепцією, мисленням та інтелектуальними здібностями

Рівень розвитку	Емоційна ідентифікація	Інтелектуальні здібності	Мислення	Я-концепція
Високий (%)	24	37	33	26
Середній (%)	56,5	46	45	54
Низький (%)	19,5	17	22	20

Для того, щоб розрахувати кореляцію між змінними (мисленням і емоційним інтелектом), ми застосували статистичний метод: коефіцієнт кореляції Пірсона. Він дозволяє визначити, чи існує лінійний взаємозв'язок між змінними. Та отримали наступні результати:

1. Кореляція між результатами методики «Класифікація предметів» і «Емоційна ідентифікація»: **0,92** — дуже сильний позитивний взаємозв'язок.
2. Кореляція між результатами методики «Малюнок людини» і «Емоційна ідентифікація»: **0,77** — сильний позитивний взаємозв'язок.
3. Кореляція між результатами методики «Класифікація предметів» і «Я-концепція»: **0.93** — дуже сильний позитивний взаємозв'язок.
4. Кореляція між результатами методики «Малюнок людини» і «Я-концепція»: **0.75** — сильний позитивний взаємозв'язок.

Ці результати свідчать про те, що когнітивний розвиток (мислення і самосвідомість) має сильний позитивний зв'язок з емоційним інтелектом у дошкільників.

Висновки до розділу 2

Емпіричне дослідження підтверджує, що емоційний інтелект є критично важливим компонентом загального розвитку дітей старшого дошкільного віку. Він включає вміння розпізнавати, розуміти і регулювати свої емоції, а також розуміти емоції інших. Розвиток цих навичок є основою для соціальної адаптації, успішної комунікації та загального психоемоційного благополуччя.

Результати використання методик, таких як «Емоційна ідентифікація», методика визначення стану сформованості активної Я-концепції, методика оцінки рівня розвитку мислення «Класифікація предметів» та тест Гудінаф-Харріса «Малюнок людини», підтверджують їхню ефективність у дослідженні емоційного інтелекту. Ці інструменти дозволяють детально оцінити рівень розвитку емоційного інтелекту у дітей, їхні навички саморегуляції та розуміння емоцій інших.

Результати емпіричного дослідження що проводилося за допомогою підбраного інструментарію та методів математичної статистики підтверджують, що респонденти (діти старшого дошкільного віку) мають різні рівні сформованості емоційного інтелекту, серед яких: низький, середній і високий. Більшість досліджуваних (56,5%) демонструють середній рівень розвитку цієї компетентності, а високий та низький рівень сформованості мають 24% та 19,5% респондентів відповідно. Серед дітей з високим рівнем сформованості емоційного інтелекту спостерігається рівномірний розвиток всіх її структурних компонентів.

Кореляційний аналіз своїми результатами показав, що емоційний інтелект це утворення системного типу, яке закономірно поєднує в собі психологічні характеристики: кореляційні показники від 0,93 до 0,75 при рівні значущості – $p \leq 0,01$; $p \leq 0,05$. За результатами якісного аналізу емпіричних даних,

теоретично визначені нами компоненти емоційного інтелекту мають тенденції до сильного позитивного кореляційного зв'язку з досліджуваним явищем.

Загалом результати емпіричного дослідження свідчать про доцільність розвитку мислення й самосвідомості через цілеспрямований формувальний вплив.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1 Організаційні засади розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку

Розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку є однією з актуальних проблем сучасної дошкільної педагогіки. Емоційний інтелект у науковій літературі розглядається як важливий чинник успішної соціалізації, навчання та особистісного зростання дитини. Він дозволяє дошкільнику ефективно взаємодіяти з оточуючими, усвідомлювати, розуміти та керувати власними емоціями, що є необхідним для гармонійного розвитку.

Розвиток емоційного інтелекту у дітей є ключовим аспектом їхнього всебічного розвитку, що включає емоційну грамотність, соціальні навички та саморегуляцію [12, с. 274]. Сучасні підходи до організації розвитку емоційного інтелекту у дітей орієнтовані на інтеграцію різних методів і практик, спрямованих на формування цих навичок у дітей з раннього віку. Серед основних підходів, що використовуються в сучасних освітніх і психологічних практиках:

- 1) Соціально-емоційне навчання є однією з основних концепцій для розвитку емоційного інтелекту у дітей. Цей підхід охоплює:
  - курси та програми – включають структуровані навчальні програми, що спрямовані на розвиток навичок саморегуляції, емпатії, ефективного спілкування та вирішення конфліктів. Програми часто включають рольові ігри, групові обговорення і практичні справи.
  - інтеграція в навчальний план – впровадження в навчальні плани дозволяє педагогам систематично працювати над розвитком соціальних і емоційних навичок у дітей під час звичайних уроків і активностей.

- розвиток навичок саморегуляції – навчають дітей технік саморегуляції, таких як дихальні вправи, медитація, ідентифікація та управління емоціями, що допомагає їм краще справлятися зі стресовими ситуаціями.

2) Психологічні тренінги та терапія:

- терапевтичні методики – психологічні тренінги, такі як когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) або арт-терапія, використовуються для розвитку емоційної грамотності у дітей [42, с. 96]. Ці методики допомагають дітям вивчити способи вираження і регуляції своїх емоцій через творчість, рольові ігри та розмови.
- індивідуальні та групові заняття – психологи пропонують як індивідуальні, так і групові заняття, що дозволяють дітям працювати над емоційними проблемами в безпечному середовищі. Групові заняття також забезпечують можливість соціальної взаємодії і розвитку емпатії.

3) Інтеграція емоційного розвитку в повсякденну діяльність:

- виховні заходи – вихователі і батьки можуть інтегрувати розвиток емоційного інтелекту в повсякденні заняття і взаємодії, включаючи обговорення емоційних реакцій на різні ситуації, використання книг і історій для навчання емпатії та розв'язання конфліктів.
- ігрові методики – ігри, що фокусуються на соціальних і емоційних ситуаціях, допомагають дітям розвивати навички саморегуляції і комунікації. Рольові ігри, настільні ігри та сценарії для розігрування різних емоційних ситуацій сприяють розвитку емоційного інтелекту.

4) Залучення батьків і сімей:

- сімейна підтримка – батьки відіграють ключову роль у розвитку емоційного інтелекту дітей. Важливо, щоб вони підтримували і заохочували відкриту комунікацію про емоції, були прикладом для наслідування і брали участь у сімейних заходах, які сприяють розвитку емоційних навичок [4, с. 82].
- освітні ресурси для батьків – організації і освітні установи можуть надавати батькам ресурси та тренінги, які допомагають їм розуміти і

підтримувати розвиток емоційного інтелекту своїх дітей. Це може включати інформаційні буклети, вебінари і сімейні консультації.

5) Оцінка та моніторинг прогресу:

- використання інструментів оцінки – регулярна оцінка емоційного інтелекту дітей через різні методики, такі як опитувальники, спостереження та тестування, дозволяє відстежувати їхній прогрес і коригувати навчальні стратегії.
- аналіз ефективності програм – оцінка результатів впроваджених програм розвитку емоційного інтелекту допомагає вдосконалювати підходи та адаптувати їх до потреб конкретних груп дітей.

Сучасні підходи до розвитку емоційного інтелекту у дітей включають комплексний підхід, що поєднує соціально-емоційне навчання, психологічні тренінги, інтеграцію емоційного розвитку в повсякденну діяльність, активну участь батьків та систематичну оцінку прогресу. Кожен з цих підходів має свої особливості та переваги, які разом створюють сприятливе середовище для всебічного розвитку емоційного інтелекту у дітей.

У закладах дошкільної освіти робота з емоційним інтелектом повинна бути системною і різноманітною, щоб забезпечити комплексний підхід до цього процесу. Зміст та форми такої роботи можуть включати наступні елементи [41, с. 63]:

1. Зміст роботи з розвитку емоційного інтелекту:
  - розпізнавання та вираження емоцій,
  - пояснення емоцій, адже важливо навчити дітей розпізнавати і називати основні емоції: радість, сум, страх, злість, здивування тощо. Це можна зробити через обговорення емоційних станів у повсякденному житті або через спеціалізовані програми,
  - мовленнєві вправи – використання ігор, пісень, казок, що описують різні емоції, допомагає дітям розширювати свій словниковий запас у сфері емоцій.
2. Розвиток навичок емпатії:

- розуміння почуттів інших – навчання дітей спостерігати за емоційними реакціями інших і визначати, що може спричинити ці емоції;
- рольові ігри – ігри, де діти виступають у ролях, допомагають їм краще зрозуміти різні перспективи і емоційні стани інших людей;

3. Саморегуляція емоцій:

- техніки саморегуляції: навчання дітей методам контролю своїх емоцій, таким як дихальні вправи, прогресивна м'язова релаксація, техніки «зупинись і подумай» для врегулювання негативних емоцій.
- моделювання поведінки: показувати дітям позитивні способи вираження та управління емоціями через власний приклад і розповіді про свої емоційні переживання.

4. Соціальні навички:

- комунікація та співпраця: розвиток навичок ефективного спілкування, вирішення конфліктів, співпраці у групових завданнях і іграх.
- навички вирішення конфліктів – навчання дітей конструктивним способам вирішення конфліктів та подолання труднощів у спілкуванні.

Для розвитку емоційного інтелекту необхідно використовувати різноманітні форми роботи. Зокрема, ігрові: рольові ігри - створення ситуацій, де діти можуть грати різні ролі, допомагає їм розвивати емпатію і навички соціальної взаємодії; творчі ігри – ігри, що включають малювання, ліплення або інші види творчості, дозволяють дітям виражати свої емоції через творчість. Також можна використовувати навчальні заняття. До прикладу, використання казок і історій для ілюстрації різних емоційних ситуацій і обговорення їх з дітьми. Проведення спеціальних занять, що фокусуються на розпізнаванні, вираженні і регуляції емоцій [38, с. 149]. Групові активності також є досить поширеною формою роботи. Залучення дітей до групових ігор і вправ, які сприяють розвитку соціальних навичок і емоційної взаємодії. Організація обговорень ситуацій, що сталися у групі, для вивчення емоційних реакцій і способів їх регулювання.

Організація роботи з розвитку емоційного інтелекту дітей у закладі дошкільної освіти повинна включати різноманітні форми і методи, що охоплюють як ігрові, так і навчальні аспекти [15, с. 91]. Важливо забезпечити інтеграцію цих форм у повсякденну практику, задіяти батьків та використовувати індивідуальний підхід, щоб створити сприятливе середовище для розвитку емоційної компетентності дітей.

У сучасній практиці дошкільної освіти застосовується широкий спектр методів та прийомів, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку. Розглянемо найбільш ефективні з них:

- Ігрові методи: дидактичні ігри («Впізнай емоцію», «Емоційні маски», «Врятуй друга» тощо); рольові ігри («Казка про почуття», «Сімейні реліквії», «Свято радості» та ін.); ігри-драматизації (інсценівки за мотивами художніх творів, імпровізації).
- Методи організації та стимулювання емоційно-ціннісної взаємодії: бесіди («Що таке емоції?», «Мій настрій», «Коли я радію/сумую/злюся?» тощо); читання та обговорення художніх творів («Казка про маленького Хмурика» Л. Петрушевської, «Відьомське коло» Ж. Санд та ін.); проблемно-ситуативні завдання («Як заспокоїти друга, який засмутився?», «Як виправдати друга, який образив когось?» тощо).
- Методи самопізнання та саморегуляції: вправи на ідентифікацію та розпізнавання емоцій («Дзеркало», «Емоційна розмова» тощо); дихальні та релаксаційні техніки («Спокійне дихання», «Уявна подорож» та ін.); методи арт-терапії (малювання, ліплення, оригамі тощо).
- Метод проєктів: індивідуальні та групові проєкти («Моє улюблене почуття», «Емоції в казках» тощо); квести, тематичні свята, розваги.

Важливо, щоб обрані методи та прийоми створювали умови для активної пізнавальної, емоційної та практичної діяльності дітей, забезпечували можливість для самовираження, отримання зворотного зв'язку, конструктивної взаємодії з оточуючими.

Доцільно поєднувати різноманітні методи та прийоми, ураховуючи вікові та індивідуальні особливості дітей, а також специфіку освітнього процесу в закладі дошкільної освіти [51, с. 219].

3.2 Експериментальна програма розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку

З метою розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників вважаємо за необхідне скласти та впровадити спеціальну програму.

Мета програми - розвинути емоційний інтелект у дітей старшого дошкільного віку, включаючи навички розпізнавання, вираження, регуляції власних емоцій та розуміння емоцій інших людей, щоб забезпечити їх соціальну адаптацію і загальне психоемоційне благополуччя.

Завдання програми:

- 1) Навчити дітей розпізнавати та називати основні емоції.
- 2) Розвивати навички емпатії та розуміння емоцій інших.
- 3) Сприяти формуванню ефективних стратегій саморегуляції емоцій.
- 4) Покращити соціальні навички та комунікацію.
- 5) Розвивати мислення.

Для досягнення бажаних результатів у розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку в умовах 10 тижнів програма повинна бути інтенсивною та зосередженою на ключових аспектах. Програма впроваджувалася протягом 10 тижнів і була поділена на етапи наступним чином:

Вступний етап (1 тиждень):

- Оцінка початкового рівня: 3 дні;
- Ознайомлення дітей з програмою: 2 дні;
- Загальна адаптація та підготовка: 2 дні;

Основний етап (6 тижнів):

- Розпізнавання і вираження емоцій: 2 тижні;

Заняття з розпізнавання емоцій: 1 тиждень;
 Творчі заняття: 1 тиждень;
 Розвиток емпатії: 2 тижні;
 Рольові ігри: 1 тиждень;
 Спостереження та обговорення: 1 тиждень;
 Саморегуляція емоцій: 1,5 тижня;
 Техніки саморегуляції: 1 тиждень;
 Реакції на стресові ситуації: 0,5 тижня;
 Соціальні навички і комунікація ;1,5 тижня;
 Групові активності: 1 тиждень.

Примітка: Декілька компонентів етапу впроваджувалися одночасно.

Заключний етап (1 тиждень):

Оцінка досягнень: 2 дні.

Аналіз результатів і корекція програми: 2 дні.

Зворотний зв'язок з батьками: 3 дні.

Вступний етап забезпечує швидку адаптацію дітей і визначення вихідного рівня для подальшого розвитку.

Основний етап полягає в інтенсивній роботі над основними компонентами емоційного інтелекту, з акцентом на ключових навичках у короткий термін.

Заключний етап передбачає оцінку результатів, корекція програми та зворотний зв'язок з батьками для подальшої підтримки.

Цей формат програми дозволяє зосередитися на найбільш важливих аспектах розвитку емоційного інтелекту, зберігаючи при цьому необхідний баланс між різними видами діяльності та забезпечуючи системний підхід до досягнення результатів.

Експериментальна програма спрямована на розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників включає в себе комплексний підхід, що охоплює розпізнавання і вираження емоцій, розвиток емпатії, логічного та абстрактного мислення, саморегуляцію та соціальні навички. Використання

різноманітних методів і форм роботи дозволяє створити сприятливе середовище для всебічного розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку.

План програми сформовано та відтворено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1.

План програми розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників

№	Тиждень/ День	Тема	Методи	Прийоми
ВСТУПНИЙ ЕТАП				
1.	Тиждень 1 День 1-3	Оцінка початкового рівня.	Використання методик «Емоційна ідентифікація» та методу спостереження за поведінкою дітей в групових та індивідуальних іграх для оцінки початкових навичок.	Інтерв'ю з педагогами і батьками. Аналіз результатів тестувань.
2.	Тиждень 1 День 4-5	Ознайомлення з програмою	Презентація програми у формі інтерактивної гри або казки.	Дискусії, обговорення важливості емоцій і саморегуляції.
3.	Тиждень 1-2 День 5-6	Загальна адаптація та підготовка	Організація перших ігор і занять для розігріву і підготовки.	Простий тренінг з основних понять про емоції.

ОСНОВНИЙ ЕТАП				
4.	Тиждень 2	Розпізнавання і вираження емоцій.	Гра «Емоційні маски». Використання карток з малюнками облич.	Групові обговорення, де діти ідентифікують та обговорюють емоції.
		Розвивати здатність дітей класифікувати предмети за формою та кольором.	Вправа «Класифікація предметів», Гра «Гостре-кругле, тверде-м'яке».	Робота в групах
5.	Тиждень 3	Розпізнавання і вираження емоцій	Малювання і ліплення емоцій.	Створення колажів на тему «Мої емоції».
		Розвиток логічного мислення та здатності до систематизації.	Групування за місцем проживання. Гра «Ланцюг подій»	
6.	Тиждень 4	Розвиток емпатії. Рольові ігри.	Рольові ігри з різними сценаріями.	Інтерактивні ігри, де діти вживаються у ролі і розігрують емоційні ситуації.

Продовження таблиці 3.1

7.	Тиждень 5	Розвиток емпатії. Спостереження та обговорення.	Спостереження за поведінкою в різних ситуаціях. Обговорення емоцій героїв казок.	Аналіз відео або казок, де діти обговорюють емоції персонажів.
		Розвиток причинно-наслідкового мислення.	Гра «Поясни чому?»	
8.	Тиждень 6	Саморегуляція емоцій. Техніки саморегуляції.	Вправи на дихання та релаксацію.	Вправи з «емоційними щоденниками», обговорення власних емоцій.
9.	Тиждень 7	Саморегуляція емоцій. Реакції на стресові ситуації	Моделювання стресових ситуацій. Карткова гра-лото «Котики думають про сьогоднішню пригоду»	Розігрування сценок, навчання методам конструктивного реагування.
		Формування навичок порівняння та аналізу.	Гра «Секрети навколишнього світу»	

Завершення таблиці 3.1

10.	Тиждень 8	Соціальні навички і комунікація. Групові активності.	Групові ігри та завдання співпрацю.	Командні проекти, вправи на командну взаємодію.
		Розвиток емоційного інтелекту та здатності розпізнавати емоції інших.	Вправа «Продовжи історію». Прийом «Розрізни емоцію друга».	
ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА				
12.	Тиждень 9 День 1-2	Оцінка досягнень	Повторне тестування за допомогою методик «Емоційна ідентифікація» і «Впізнай емоцію».	Аналіз результатів і порівняння з початковими даними.
13.	Тиждень 9 День 3-5	Аналіз результатів і корекція програми	Оцінка ефективності програми, внесення корективів.	Оцінка досягнень дітей і корекція програми на основі отриманих даних.
14.	Тиждень 10 День 6-7	Зворотний зв'язок з батьками	Консультації та звітні зустрічі з батьками.	Аналіз результатів та надання рекомендацій

Дана програма має на меті забезпечити інтенсивний і систематичний підхід до розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку, спираючись також на розвиток когнітивних аспектів (мислення, самосвідомість) в межах 2 місяців. Програма включає комплексні заняття, які сприяють всебічному розвитку емоційних навичок, з акцентом на практичні ігри та вправи.

3.3 Динаміка розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників

Динаміка змін розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників протягом програми може бути розглянута через різні аспекти, включаючи покращення навичок розпізнавання, вербалізації, ідентифікації і вираження емоцій, розвиток емпатії, саморегуляції емоцій.

Після впровадження програми розвитку емоційного інтелекту нами було проведено тестування за тими ж методиками.

Методика «Емоційна ідентифікація» використовувалась для оцінки розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку. Дослідження проводилось до та після впровадження програми розвитку емоційного інтелекту у 46 дітей, що навчаються у трьох різних дошкільних закладах. Метою було визначити зміни у здатності дітей розпізнавати і ідентифікувати емоції після проходження програми. Зміни подані у діаграмі на рис 3.1

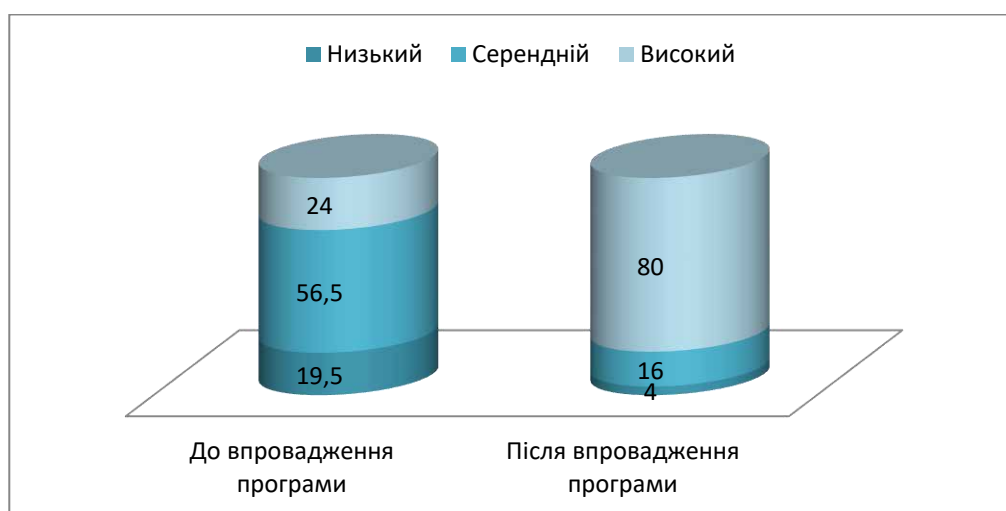

Рис.3.1. Результати дослідження за методикою «Емоційна ідентифікація» до та після впровадження експериментальної програми

Попередні результати до впровадження програми були такими:

- точність ідентифікації емоцій становила 24%. Більшість дітей помилково ототожнювали емоції або плутали їх з іншими.

Результати після впровадження програми:

- показник точності збільшився до 80%. Діти значно покращили здатність розпізнавати та правильно називати емоції на основі їх виразу та ситуацій.

Загалом, результати підтверджують ефективність програми в покращенні здатності дітей старшого дошкільного віку розпізнавати і правильно ідентифікувати емоції.

Методика «Я-концепція» була використана для оцінки рівня сформованості активної Я-концепції у дітей старшого дошкільного віку, результати до та після впровадження програми розвитку емоційного інтелекту зображені на рис.3.1.

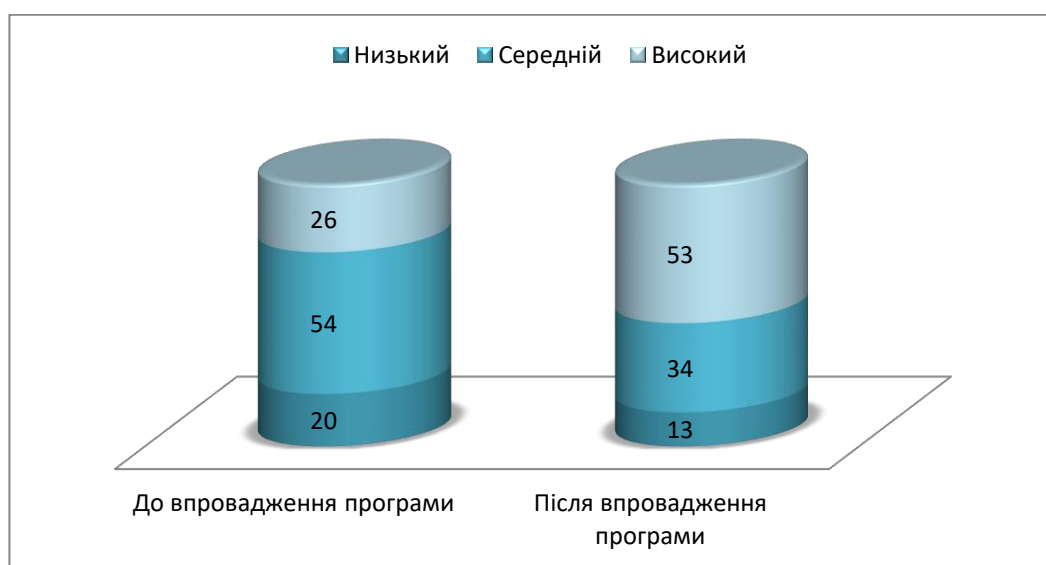

Рис.3.2. Результати дослідження за методикою «Я-концепція» О.П. Таран до та після впровадження експериментальної програми

Згідно представлених результатів можна зробити висновки, що впровадження експериментальної програми сприяло зменшенню кількості дітей з низьким рівнем активної Я-концепції та збільшенню кількості дітей з високим рівнем.

Після впровадження експериментальної програми було проведено зріз за методикою оцінки рівня розвитку мислення «Класифікація предметів» та тестом Гудінаф-Харріса «Малюнок людини» і ми отримали дані про кількісні зміни, які відображені на рис.3.2.

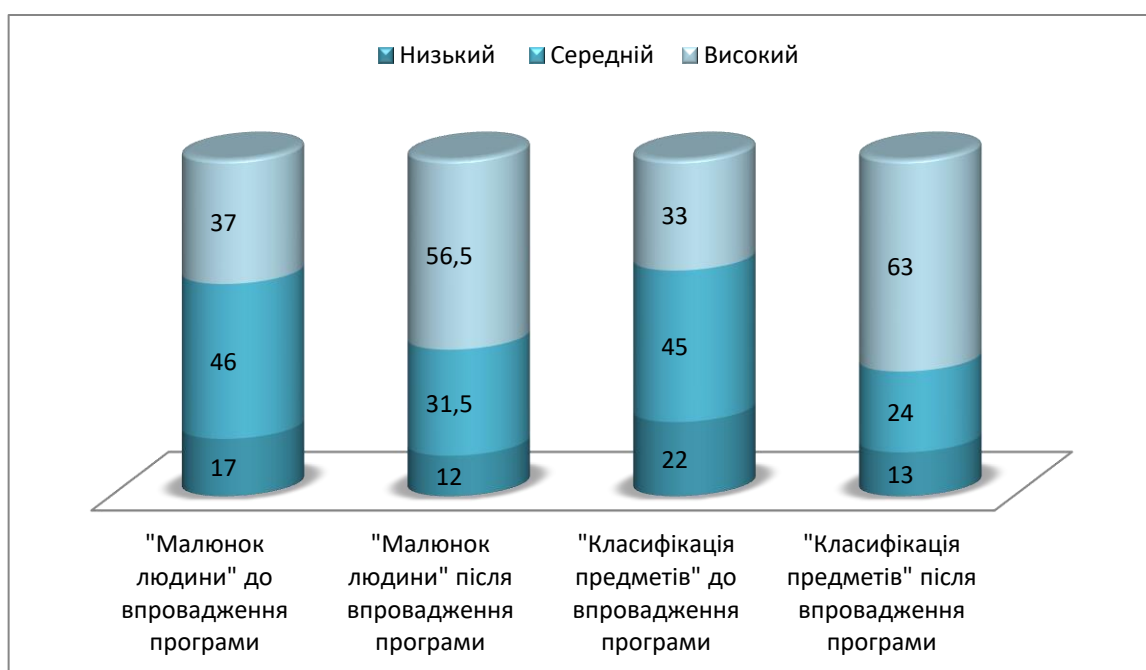

Рис. 3.3 Результати дослідження рівнів розвитку інтелектуальних здібностей та мислення за методиками «Малюнок людини» та «Класифікація предметів» відповідно, до та після впровадження експериментальної програми

Як бачимо, кількість респондентів з високим рівнем за обома методиками зростає:

Малюнок людини:

- Високий рівень збільшився з 37 до 56,5% респондентів.

Класифікація предметів:

- Високий рівень збільшився з 33 до 63% респондентів.

Тобто за методиками, які діагностують рівень розвитку мислення, після впровадження експериментальної програми розвитку емоційного інтелекту у дошкільників відзначено значні покращення:

- Малюнок людини діти почали демонструвати детальніші малюнки з точнішими пропорціями та більшим числом елементів, що вказує на покращення просторового мислення, моторної координації та здатності до символічного мислення.
- Класифікація предметів значно підвищився рівень здатності дітей до узагальнення та систематизації. Дошкільнята краще виконують завдання з групування предметів за кількома ознаками одночасно, виявляють швидшу та точнішу реакцію на завдання з класифікації.

Можемо відобразити всі вище перелічені зміни у рівні розвитку емоційного інтелекту та його психологічних умов після апробації експериментальної програми у порівняльній табл. 3.2

Таблиця 3.2

Порівняння співвідношення рівнів розвитку ЕІ з Я-концепцією, мисленням та інтелектуальними здібностями до та після апробації експериментальної програми

Рівень розвитку	Емоційна ідентифікація		Інтелектуальні здібності		Мислення		Я-концепція	
	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після
Високий (%)	24	80	37	56,5	33	63	26	53
Середній (%)	56,5	16	46	31,5	45	24	54	34
Низький (%)	19,5	4	17	12	22	13	20	13

Охарактеризуємо спостережувані зміни за період апробації експериментальної програми розвитку емоційного інтелекту та після її апробації:

1. Розпізнавання і вираження емоцій, їх вербалізація та ідентифікація :

Початковий рівень: діти мали обмежене уявлення про емоції та їх вираження. Часто виникали труднощі у розпізнаванні і назві емоцій на основі їх виразу або ситуацій.

Під час впровадження програми: після занять з розпізнавання емоцій, таких як гра «Емоційні маски» і творчі заняття, заняття на логіку та побудову логіко-наслідкових ланцюжків у дітей поступово покращуються навички ідентифікації емоцій. Вони стали більш впевненими у вираженні своїх емоцій і можуть точніше вказувати, які емоції вони відчують.

Після впровадження програми: діти демонструють чітке розуміння різних емоцій та їх вираження. Вони навчилися не лише розпізнавати емоції у себе і інших, а й адекватно їх висловлювати у відповідних ситуаціях, відбувся прогрес у ідентифікації та розмежуванні суміжних емоцій та почуттів.

2. Розвиток емпатії:

Початковий рівень: спочатку діти мали обмежене уявлення про емоції інших людей і не завжди розуміли, як почуття інших впливають на їхню поведінку.

Під час впровадження програми: через рольові ігри і обговорення емоцій персонажів казок, діти поступово починали краще розуміти та співпереживати іншим. Вони вчилися ставити себе на місце інших, що сприяло розвитку їх емпатії.

Після впровадження програми: респонденти виявляють підвищену чутливість до емоцій інших людей і більш активно використовують цю чутливість у своїй поведінці, виявляючи більше співчуття та розуміння.

3. Саморегуляція емоцій:

Початковий рівень: діти мали труднощі з контролем своїх емоцій і часто виявляли емоційні сплески або труднощі в управлінні стресом.

Під час впровадження програми: впровадження технік саморегуляції, таких як вправи на дихання і релаксацію, на висловлення того, що відчуває дитина, дозволило респондентни спробувати різні методи управління своїми емоціями. Вони навчалися ефективнішим способам реагування на стресові ситуації.

Після впровадження програми: діти демонструють покращене вміння управляти своїми емоціями, зменшивши частоту і інтенсивність емоційних сплесків. Вони можуть краще справлятися зі стресовими ситуаціями і використовувати набуті техніки для вивільнення емоцій.

4. Соціальні навички і комунікація:

Початковий рівень: спостерігалися обмежені навички у співпраці та вирішенні конфліктів, що призводило до соціальних труднощів у груповій взаємодії.

Протягом програми: через групові активності та рольові ігри діти вчилися ефективно спілкуватися, вирішувати конфлікти і працювати в команді. Цим самим покращуючи свої соціальні навички і здатність до конструктивної взаємодії.

Кінець програми: учасники програми мають покращені соціальні навички, більш впевнено взаємодіють з однолітками. Демонструють здатність ефективної комунікації і співпрацюють в групових ситуаціях.

Динаміка змін у розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників характеризується поступовим покращенням усіх ключових аспектів, які нас цікавили в ході створення і апробації експериментальної програми, включаючи розпізнавання, ідентифікацію, вербалізацію і вираження емоцій. Після завершення програми учасники програми демонструють значне підвищення в цих сферах, що позитивно впливає на їх загальне соціальне і емоційне благополуччя.

Вважаємо за необхідне скласти методичні рекомендації щодо подальшої роботи з дітьми старшого дошкільного віку, працюючи над розвитком емоційного інтелекту:

- 1) Рекомендовано включити розвиток емоційного інтелекту як складову частину навчального плану для старших дошкільників. Це може бути досягнуто через інтеграцію спеціальних занять, які зосереджені на розпізнаванні, вираженні та управлінні емоціями в повсякденну діяльність, таку як ігри, казки, ігрові ситуації та обговорення.
- 2) Розвиток емоційного середовища, має на меті створювати підтримуюче емоційне середовище в дошкільних закладах і вдома, яке сприяє відкритому обговоренню емоцій. Важливо забезпечити позитивний, безпечний простір, де діти можуть вільно виражати свої емоції та отримувати конструктивний зворотний зв'язок.
- 3) Залучення батьків до процесу, шляхом організації тренінгів та семінарів для батьків, щоб навчити їх ефективним методам підтримки емоційного розвитку дітей вдома. Надати батькам ресурси та рекомендації для інтеграції емоційного навчання у повсякденне життя.
- 4) Здійснювати регулярний моніторинг та оцінку розвитку емоційного інтелекту дітей. Проводити регулярні оцінки за допомогою методик, схожих на ті, що використовувалися в дослідженні, для відстеження прогресу та корекції програми відповідно до потреб дітей.
- 5) Забезпечити регулярне підвищення кваліфікації для педагогів, психологів зосереджене на сучасних методах розвитку емоційного інтелекту. Це допоможе працівникам ЗДО краще впроваджувати ефективні стратегії та адаптувати їх до потреб дітей. Регулярні тренінги і семінари для дорослих, які працюють з дітьми, можуть підвищити їхню компетентність у сфері емоційного розвитку і надати нові інструменти для роботи з дітьми.

Розробляти і використовувати спеціалізовані матеріали та ресурси, такі як картки з емоціями, ігри та вправи, що сприяють розвитку емоційного інтелекту. Це забезпечить різноманітність підходів і підтримуватиме інтерес дітей до розвитку і навчання.

Як підсумок, можемо стверджувати, що впровадження експериментальної програми спрямованої на розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку, продемонструвало позитивні результати, що свідчить про її ефективність. Рекомендації, наведені вище, можуть бути корисними для подальшого покращення та підтримки розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку, а також для забезпечення стійких і довгострокових результатів у цьому важливому аспекті розвитку.

Висновки до розділу 3

Отже, розвиток емоційного інтелекту передбачає формування здатності усвідомлювати, розуміти, ідентифікувати, вербалізувати та керувати власними емоціями і почуттями, налагоджувати ефективну міжособистісну взаємодію.

Розроблена експериментальна програма спрямована на розвиток емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку продемонструвала свою ефективність. Систематичне використання комплексу психолого-педагогічних методів і прийомів, спрямованих на розвиток самосвідомості, емпатії, саморегуляції емоцій, сприяло позитивній динаміці показників емоційного інтелекту.

Проведене експериментальне дослідження виявило статистично значущі відмінності в рівнях розвитку емоційного інтелекту дітей контрольної та експериментальної груп. Діти після участі у спеціально організованій програмі розвитку емоційного інтелекту продемонстрували істотно вищі показники за всіма його компонентами.

Отримані результати підтверджують доцільність та ефективність впровадження організаційних засад розвитку емоційного інтелекту у практичну роботу з дітьми старшого дошкільного віку. Розроблена програма може бути рекомендована для використання в дошкільних навчальних закладах та центрах розвитку дітей.

Варто звернути також увагу на подані рекомендації, адже впровадження в освітній процес нових інтерактивних методів та технологій, а також постійний розвиток та самоосвіта вихователя та залучення батьків до ефективної співпраці сприятиме розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

ВИСНОВКИ

За результатами проведення дослідження психологічних умов розвитку емоційного інтелекту у старшому дошкільного віці можемо зробити такі висновки:

1. У процесі теоретичного аналізу поняття емоційного інтелекту у старших дошкільників було встановлено, що емоційний інтелект є складною структурою особистості, яка забезпечує ідентифікацію, усвідомлення та регуляцію емоційних переживань. З кінця ХХ століття і до сьогодні феномен емоційного інтелекту, його структура та шляхи розвитку активно вивчаються психологами, педагогами та іншими науковцями.

Емоційний інтелект охоплює здатність розпізнавати, розуміти та управляти своїми емоціями, а також сприймати і розуміти емоції інших. Ця концепція включає кілька компонентів, таких як самосвідомість, самоконтроль, соціальна свідомість і управління відносинами, які є критично важливими для успішної соціальної адаптації та особистісного розвитку.

2. В ході емпіричного дослідження психологічних умов розвитку емоційного інтелекту був здійснений пошук необхідного інструментарію та підбір методів. Результати використання методик, таких як «Емоційна ідентифікація», методика визначення стану сформованості активної Я-концепції, методика оцінки рівня розвитку мислення «Класифікація предметів» та тест Гудінаф-Харріса «Малюнок людини», підтверджують їхню ефективність у дослідженні емоційного інтелекту. Кожна методика здійснила свій внесок у комплексну оцінку різних аспектів емоційного інтелекту, серед них: Я-концепція, абстрактне мислення, інтелектуальні здібності.

3. Результати емпіричного дослідження, що проводилося за допомогою підбраного інструментарію та методів математичної статистики підтверджують, що респонденти (діти старшого дошкільного віку) мають різні рівні сформованості емоційного інтелекту, серед яких: низький, середній і високий. За результатами дослідження було виявлено переважання середнього рівня сформованості всіх досліджуваних аспектів: середній рівень емоційної ідентифікації визначено у 56,5% респондентів, 54% старших дошкільників мали середній рівень сформованості активної Я-концепції, 45% респондентів продемонстрували середній рівень здатності до абстрактного мислення та 46% мали середній рівень розвитку інтелектуальних здібностей. Нами було розраховано кореляцію між змінними (мисленням і емоційним інтелектом), за допомогою коефіцієнту кореляції Пірсона. Кореляція показала високий та дуже високий позитивний взаємозв'язок.

4. Оскільки результати емпіричного дослідження показали недостатній рівень розвитку емоційного інтелекту у старших дошкільників, виникла потреба у його розвитку, задля цього нами була розроблена та апробована експериментальна програма розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку. Програма розрахована на тривалість 10 тижнів і має 3 етапи: вступний етап включає здійснення оцінки початкового рівня, забезпечення адаптації та ознайомлення дітей з програмою; основний етап полягає в роботі над розвитком основних компонентів емоційного інтелекту, з акцентом на ключових аспектах у зазначений термін; заключний етап характеризується оцінкою результатів, корекцією програми, зворотнім зв'язком з батьками та вихователями для подальшої підтримки результатів.

5. Впровадження експериментальної програми, спрямованої на розвиток емоційного інтелекту, продемонструвало позитивні результати, що свідчить про її ефективність. Після апробації програми у респондентів спостерігається покращення здатності до розпізнавання, класифікації, вербалізації та управління емоціями. Так до апробації програми, точність ідентифікації емоцій становила 24%. Більшість дітей помилково ототожнювали емоції або плутали їх

з іншими. А після її апробації показник точності збільшився до 80%. Діти значно покращили здатність розпізнавати та правильно називати емоції на основі їх виразу та ситуацій. Це, у свою чергу, за спостереженнями позитивно вплинуло на їх соціальну взаємодію та загальний розвиток.

Отримані результати підтверджують доцільність та ефективність впровадження організаційних засад розвитку емоційного інтелекту у практичну роботу з дітьми старшого дошкільного віку. Розроблена програма може бути рекомендована для використання в дошкільних навчальних закладах та центрах розвитку дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусенко М. П., Балла Л. В. Застосування психогімнастики в аспекті розвитку емоційного інтелекту дошкільників. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2016. Вип. 2 (2). С. 7–11.
2. Андрусенко М. П., Балла Л. В. Розвиток емоційного інтелекту як фактор духовного виховання дошкільників. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 4. С. 6–11.
3. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини і її діагностика: Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.
4. Бадіца М. В. Концептуальні аспекти формування основ критичного мислення особистості. *Волинський національний університет імені Лесі Українки*. Видавничий дім «Гельветика». Вип. 1. 2023. С. 3–9.
5. Базовий компонент дошкільної освіти: нова редакція. 2021.
URL:https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redakt_siyu%20Vazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 10.03.2024)
6. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості. *Психологічні студії Львівського ун-ту*. С. 20–23.
7. Біла книга національної освіти України : Акад. пед. наук України ; ред. В. Г. Кремень. К., 2009. 185 с.
URL: <http://www.ukraine3000.org.ua/img/forall/Ped.pdf>. (дата звернення 10.01.2024 р.).
8. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» за заг. ред. О. В. Низковської. Тернопіль : Мандрівець, 2022. 216 с
9. Борисенко К.Ю., Бадер С.О. Особливості розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, (1(48), 48–52.

- URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.48-52>(дата звернення: 19.03.2024)
10. Варій М. Й. Загальна психологія. Київ, 2009. 1007 с.
11. Видра О.Г. Психологічна характеристика дошкільного віку.
URL: <https://www.annadomina.com/studentam/pershodzherela/psixologichna-karakteristika-doshkilnogo-viku/> (дата звернення: 12.04.2024)
12. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. Київ: Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2005. 308 с.
13. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посібник. К.: Либідь, 2005. 400с.
14. Водолазська Т.В. Формування емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку. *Постметодика*. № 6. С. 26-31.
15. Войтовська О. Розвиток емоційного інтелекту в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку методами арттерапії. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 2. С. 68–71.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2020_2_16 (дата звернення: 15.04.2024).
16. Волік Н. М. Окремі аспекти роботи з розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Педагогічні науки*. 2020. Вип. 6. С.13–17.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuchkpn_2020_6_5 (дата звернення: 12.06.2024).
17. Волік Н. Практичні аспекти діагностики емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2020. Вип. 2. С. 138–148.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpu_2020_2_16 (дата звернення: 27.04.2024).

18. Гільбух Ю. З., Георгіївська В. А. Розвивайте розум дітей. Київ : Освіта. 1993. 80 с.
19. Голубенко Ж. Розвиток емоційного інтелекту в дітей. *Психолог дошкілля*. 2013. № 10. С. 21–24
20. Глазкова О. О. Інтелектуальні ігри Нікітіних: методичний посібник. Хмельницький : Дошкільний навчальний заклад No21 «Ластівка», 2017. 30 с.
21. Голота А.С. Розвиток емоційного інтелекту дошкільників: практичні рекомендації.
URL: <https://ispp.org.ua/2021/02/22/rozvitok-emocijnogo-intelektu-doshkilnikiv-praktichni-rekomendaci%D1%97-golota-a-s/> (дата звернення: 02.04.2024)
22. Гоулман Д., Емоційний інтелект. Харків: Віват, 2019. 512 с.
23. Дерев'янка С.П. Актуалізація емоційного інтелекту в емоціогенних умовах. *Соціальна психологія*. № 1. С.96-104.
24. Дерев'янка С. Психологічна експертиза іграшок, які сприяють розвитку емоційного інтелекту дитини. *Вісник Львівського університету. Психологічні науки*. 2020. Вип. 7. С. 30–36.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlups_2020_7 (дата звернення: 12.05.2024)
25. Джіл Хессон Кишенькова книжка емоційного інтелекту: фабула, 2020. 176 с.
URL: https://knigoland.com.ua/kishenkova-knizhka-emotsiynogo-intelektu-item?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=20253058025&utm_content&utm_term&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwm66pBhDQARIsALI R2zD DYZt4QlTniX4JJ4DmqE5TFot5h7Vth2xya2lq4e4PUgKa2DS-XD0aAitPEALw_wcB (дата звернення: 12.05.2024)
26. Емоційний інтелект дітей дошкільного віку. Як вихователям та батькам розвивати емоційність у дітей дошкільного віку. Розвиток дитини.

URL: <https://childdevelop.com.ua/articles/develop/41/> (дата звернення: 12.06.2023).

27. Журавльова Л. П. Психологічні основи розвитку емпатії людини: дис. О., 2009. 391 с.

28. Зарицька В. В. Вікові передумови розвитку емоційного інтелекту особистості (дошкільний і шкільний періоди). *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2011. Вип. 38. С. 35–53.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2011_38_6 (дата звернення: 12.06.2024)

29. Кандібур Г. Р. Розвиток інтелектуальних здібностей у дітей 4-12 років. Ч.1 Дніпропетровськ : ООО «Репро-Сервіс». 1997. 145 с.

30. Кареліна І. О. Розвиток емоційної сфери дітей в дошкільно освітній організації: вибрані наукові статті. Прага: *Vědeckovydavatelské centrum «Sociosféra-CZ»*, 2017. 122 С. 50–54.

URL:

http://sociosphaera.com/images/Books/Books_2017/razvitie_emocional_noj_sferu.pdf (дата звернення: 12.05.2024)

31. Кириленко А.О., Прибора Т.О. Розвиток емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку.

URL: <https://ol.world-ontology.org/wp-content/uploads/2023/02/%D0%97%D0%B1-IV88-%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf> (дата звернення: 10.03.2024)

32. Кирилова Є., Бухало О. До проблеми формування емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку. *Еволюційні процеси в галузі дошкільної освіти: інноватики, досягнення, перспективний досвід*: мат. І Всеукр. Інтернет-конф. викл., студ., аспір. та молодих вчених, м. Маріуполь, 27 листоп. 2020. С. 109–113.

- 33.Клевака Л. П., Гришко О. І., Заїка В. М. Розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. Технології розвитку інтелекту. 2022. Т. 6, No 1 (31). URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PolNTU/10570> (дата звернення: 02.04.2024)
- 34.Ковшар О. В. Формування пізнавальної активності дошкільників засобами ігрових технологій. *Психолого-педагогічні умови організації розвивального середовища в закладах освіти*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Херсон, 2010. С.127–131.
35. Котик Т.М. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навч.-метод. посібник для вчителів початкової школи. Тернопіль: Астон, 2020. 192с.
- 36.Кравченко Г. Ю., Кугуєнко Н. Ф. Контроль та аналіз діяльності дошкільного закладу. Керівникам і методистам Харків : Видавництво «Ранок», 2015. 272 с.
- 37.Кучеренко Ж. Емоційний інтелект дошкільників: шляхи розвитку. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. No 7. С. 54–60.
- Лазаренко В. В. Розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку у театралізованій діяльності. *Молодий вчений*. 2019. No 12 (2). С. 279–282. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_12\(2\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_12(2)_26) (дата звернення: 08.04.2024)
38. Лапченко І.О. Емоційний інтелект як предмет психології. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16739/Lapchenko.pdf?sequence=1#:~:text=%D0%95%D0%9C%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%98%D0%99%20%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%20%D0%AF%D0%9A%20%D0%9F%D0%A0%D0%95%D0%94%D0%9C%D0%95%D0%A2%20%D0%9F%D0%A1%D0%98%D0%A5%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%87,-%D0%A3%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B>

2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BE&text=%D0%A6%D0%B5%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8,%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%83%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%96%20%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%96. (дата звернення: 13.03.2024)

39. Логінова Т. В. Емоційний інтелект - основа людства. *Педагогічна майстерня*: науково-методичний журнал. N 1. С. 30-33
40. Макарова І. І. Передумови формування та розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2014. Вип. 2 (1). С. 225–229.
URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_2\(1\)_44](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_2(1)_44) (дата звернення: 12.03.2024)
41. Малихіна М. С. Дитина у світі емоцій. Харків: Видавнича група «Основа», 2018. 160 с.
42. Моргун В.Ф. Емоційний інтелект у багатовимірній структурі особистості. *Постметодика*. № 36(97). С.2-15.
43. Найчук В. В. Психологічні особливості емоційного інтелекту молодших школярів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2016. Вип. 3 (2). С. 76–80.
URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_3\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_3(2)_15) (дата звернення: 12.06.2024)

44. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної *Вісник ДНУ. Педагогіка і психологія.* – 2012. – Т.20, №9/1. С. 116– 123.
45. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ: Вища школа, 2003. С. 67–23.
46. Олійник О. Емоційна компетентність: шляхи реалізації якісного розвитку дитини дошкільного віку. *Педагогічна освіта: теорія та практика.* Вип. 24 (1–2018). Ч. 2. С. 265-270.
47. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: навчально-методичний посібник / за ред.. Т. С. Тарасенко. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 320 с. 44.
48. Побірченко Н. С. Використання української етнопедагогіки в дошкільному закладі : навч. посіб. К. : Науковий світ, 2003. 117 с.
49. Позднякова О. В. Розвиток емоційного інтелекту дошкільників на музичних заняттях в ЗДО. *Креативний простір.* 2022. № 9. С. 21–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krpr_2022_9_10(дата звернення: 12.05.2024)
50. Про дошкільну освіту : Закон України від 01.01.2021 № 2628-III. URL : <https://zakon.help/law/2628-III> (дата звернення: 06.04.2024)
51. Розвиток емоційного інтелекту в закладі загальної середньої освіти / авт.-уклад. Г. І. Савонова. Лисичанськ, 2021. 70 с.
52. Савченко Ю. Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості.* 2014. № 12. С. 12–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2014_12_5(дата звернення: 12.04.2024)
53. Сенюк Н. Г. Методи формування емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку. Психологічна просвіта для батьків та вихователів. URL: <http://leleka.rv.ua/metody-formuvannya-emociynogo-intelektu-u-ditey-doshkil-nogo-viku.html> (дата звернення: 08.05.2024)

- 54.Смолік О. С. Емоційний інтелект і партнерська взаємодія у дошкільному навчальному закладі. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі*. Полтава, 2017. Вип. 1. С. 167–174.
URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9676/1/27.pdf> (дата звернення: 06.05.2024)
55. Токарева Н. М., Шамне Л. В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ, 2017. 548 с.
- 56.Трофаїла Н. Д. Емоційний розвиток дітей дошкільного віку *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія : Педагогічні науки. - 2014. - Вип. 1.45. - С. 155-158. –
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2014_1 (дата звернення 01.05.2024)
- 57.Чебикін О. Я. Становлення емоційної зрілості особистості: монографія – О.: СВД Черкасов, 2009. – 232 с.
58. Четверик-Бурчак А. Г. Емоційний інтелект як інтегративна властивість особистості *Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції «Психолінгвістика у сучасному світі – 2013»* (18-19 жовтня 2013 р. м. Переяслав-Хмельницький, Україна) . – 2013. – С. 73.
- 59.Шкльода А., Івашко М. Емоційна сфера дитини. Київ : «Видавнича група «Шкільний світ», 2019. 96 с
60. Шпак М. М. Вікові особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. */ScienceandEducation a NewDimension. PedagogyandPsychology*, VI (68), Issue: 164, 2018 Maj. P 72-77.
61. Шпак М. М. Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів: монографія Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2016. 372 с.
- 62.Шпак М. М. Теоретико-методичні аспекти розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у процесі соціально-психологічного тренінгу. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. Вип. 7. С. 231–235.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2016_7_61 (дата звернення: 02.04.2024)

63. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О. П. Аксьонова та ін. ; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : МЦФЕР-Україна, 2019. 488с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/programma-ya-y-sviti.pdf> (дата звернення: 06.06.2024)
64. Adilogullari I. Analysis of the relationship between the emotional intelligence and professional burnout level softteachers *Educational Research and Reviews*. – 2014. – Vol. 9(1). – P. 1–8.
65. Ekman P. An Argument for Basic Emotions. *Cognition and Emotion*. 1992. Vol. 6. P. 169–200. URL: <http://www.paulekman.com/wp-content/uploads/2013/07/An-Argument-For-Basic-Emotions.pdf> (дата звернення: 02.06.2024)
66. Hasson G. All Rights Reserved. *This translation is published under license with the original publisher John Wiley & Sons, Inc.* 2017. 151 с. 64.
67. Law K. S. The construct and criterion validity of emotional intelligence and its potential utility for management. *Journal of Applied Psychology*. – 2004. – Vol. 89(3). – P. 483–496
68. Selemon L., Goldman-Rakic P., Tamminga C. Corex, III; Prefrontal Cortex. *American Journal of Psychiatry*. 1995. Vol. 152. Issue 1. P. 5. DOI: <https://doi.org/10.1176/ajp.152.1.5> (дата звернення: 06.06.2024)